

LOKALNE FONDACIJE U SRBIJI:

O snaživanje odozdo —
uloga, izazovi i perspektive
za razvoj lokalnih fondacija

Bojana Radovanović i Jelena Vasiljević

Trag fondacija
Institut za filozofiju i društvenu teoriju

2022

LOKALNE FONDACIJE U SRBIJI:

O snaživanje odozdo –
uloga, izazovi i perspektive
za razvoj lokalnih fondacija

Bojana Radovanović i Jelena Vasiljević

**Trag fondacija
Institut za filozofiju i društvenu teoriju**

2022

Naslov: Lokalne fondacije u Srbiji: Osnaživanje odozdo - uloga, izazovi i perspektive za razvoj lokalnih fondacija

Autorke: Bojana Radovanović, Jelena Vasiljević

Recenzentkinje: Jelena Lončar, Irena Fiket, Jelisaveta Petrović

Lektura i korektura: Olgica Rajić

Grafika: Monika Lang

Urednica izdanja: Marija Mitrović

Izdavači: Trag fondacija i Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu

Mesto i godina izdanja: Beograd 2022

Istraživački projekat pod nazivom „Lokalne fondacije u Srbiji“ realizovao je Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu kroz svoju Laboratoriju za studije filantropije, solidarnosti i brige – Solid Care Lab, za potrebe Trag fondacije kao poručioaca studije u okviru programa „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita!“, koji se realizuje uz podršku fondacije C. S. Mott.

Autorke se zahvaljuju Mariji Mitrović (Trag fondacija), Aleksandru Weisneru (Trag fondacija) i Vjekoslavu Vukoviću (Trag fondacija) na pažljivom čitanju i dragocenim komentarima koji su unapredili tekst.

Sadržaj

Predgovor	5
Sažetak	7
Uvod	11
Šta je lokalna fondacija	13
Lokalne fondacije u Evropi	15
Metodologija istraživanja	17
Kontekst za razvoj lokalnih fondacija u Srbiji	19
Osnovne karakteristike lokalnih fondacija – nalazi anketnog istraživanja	38
„Mi smo oni koji osnažuju druge“ – rezultati analize intervjua sa predstavnicima lokalnih fondacija	51
Umesto zaključka	69
Reference	73

Predgovor

Publikacija pred vama nastala je u sklopu programa „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita!“ kojim Trag fondacija podržava osnivanje lokalnih fondacija (community foundations) u regionu Zapadnog Balkana.

Trag fondacija od 1999. godine doprinosi razvoju lokalnih zajednica tako što pruža podršku udruženim građanima da, kroz sprovođenje inicijativa iz različitih oblasti, postignu pozitivne promene u svom okruženju. Dugogodišnje iskustvo rada na terenu nam je pokazalo da, u svakoj zajednici, postoji neki nivo lokalnog aktivizma koji – bilo da se odvija na nivou zgrade, komšiluka ili opštine – doprinosi izgradnji poverenja u zajednici i vraćanju osećaja kolektivne i individualne moći da se utiče na promene u okruženju i obezbedi njihov napredak.

Kako se broj formalnih i neformalnih udruženja građana koji se prijavljuju na programe Trag fondacije iz godine u godinu uvećavao, postajalo je sve jasnije da je neophodno obezbediti znanja, prostore (fizičke, diskurzivne ili digitalne) i sredstva kojima će se dodatno podržati građansko organizovanje na lokalnom nivou. S obzirom da su se kapaciteti izvora finansiranja u vidu nacionalnih i regionalnih fondacija, kao i donatora iz inostranstva, pokazali kao ograničeni, Trag se u svom promišljanju okrenuo novim modelima podrške građanskom aktivizmu. Na osnovu istraživanja i ranijih iskustava drugih zemalja, kao najefektivniji model pokazale su se lokalne fondacije koje su uspešno prikupljale sredstva od pojedinaca i poslovnih subjekata na lokalnom nivou, tim novcem podržavale komšijske inicijative u svom okruženju, otvarale prostore za saradnju, uključivale građane u svoj rad i tako im osnaživale osećaj pripadnosti, vlasništva i odgovornosti za dobrobit zajednice. Ovakvi rezultati su nas motivisali da pomenuti model prilagodimo našim prilikama i prenesemo u zajednice regiona. Publikacija je nastala na temeljima dosadašnjeg rada postojećih lokalnih fondacija u Srbiji i zahvaljujući angažmanu ljudi koji, uz podršku Trag fondacije, rade na osnivanju novih lokalnih fondacija.

U želji da temu značaja lokalnih fondacija približimo akademskoj, ali i drugim relevantnim zajednicama u Srbiji, već na samom početku programa ostvarili smo stratešku saradnju sa Laboratorijom za studije filantropije, solidarnosti i brige (Solid Care Lab) sa kojom pratimo razvoj lokalne filantropije kod nas. Pu-

blikacija koja je pred vama rezultat je istraživanja šireg i užeg konteksta u kojem deluju postojeće i lokalne fondacije u nastajanju i njihovih osnovnih karakteristika, sličnosti i razlika. U daljem radu najviše ćemo se voditi percepcijama i naučenim lekcijama ispitanika, i one će značajno oblikovati sledeće faze implementacije programa u Srbiji i regionu Zapadnog Balkana.

Ove faze će biti predmet nekih novih istraživanja, a do tada koristim priliku da se zahvalim autorkama, Bojani Radovanović i Jeleni Vasiljević i celom timu Solid Care Lab Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu kao i svojim kolegama, Aleksandru Weisneru i Vjekoslavu Vukoviću koji su svojim smernicama i komentarima u značajnoj meri doprineli uspešnoj finalizaciji studije. Posebnu zahvalnost dugujem Fondaciji Čarls Stjuart Mot koja nam je svojom bezrezervnom podrškom pomogla da gradimo pokret lokalnih fondacija i da na taj način doprinesemo da se zajednice u kojima radimo zaista pitaju za sve ono što ih se u velikoj meri tiče.

Marija Mitrović

Direktorka za filantropiju i partnerstva Trag fondacije

Sažetak

- Lokalna fondacija je nezavisno pravno lice, čije su aktivnosti usmerene na razvoj lokalne zajednice, kroz pružanje finansijske i drugih vidova podrške inicijativama građana i građanki. U Srbiji danas deluje sedam ovakvih organizacija – tri koje su osnovane i četiri koje su u procesu nastajanja.
- Istraživački projekat „Lokalne fondacije u Srbiji“ sproveden je u periodu između 1. juna i 30. novembra. 2021. s ciljem da se analizira i opiše delovanje lokalnih fondacija u Srbiji, da se razume njihova uloga u osnaživanju građana i građanki da uzmu aktivno učešće u oblikovanju svog neposrednog okruženja, te da se predstave izazovi sa kojima se suočavaju u svom radu, problemi zajednica u kojima deluju, kao i perspektive za dalji razvoj ovog oblika društvenog angažovanja.
- Istraživanje je zasnovano na različitim metodama: 1) Desk istraživanje je uključivalo analizu relevantne literature o lokalnim fondacijama, konteksta relevantnog za rad lokalnih fondacija u Srbiji i sekundarnih podataka o sedam trenutno aktivnih lokalnih fondacija; 2) Terensko istraživanje obuhvatilo je anketno istraživanje sprovedeno s ciljem dobijanja podataka o osnovnim karakteristikama lokalnih fondacija, i polustrukturirane grupne intervju sprovedene s ciljem dubljeg razumevanja svrhe i uloge lokalnih fondacija, i stanovišta i razmišljanja ključnih ljudi angažovanih u okviru fondacija. Terenskim istraživanjem obuhvaćeno je šest fondacija od kojih su dve postojeće i četiri u nastajanju.
- Pandemija kovid 19 zasigurno će ostati zapamćena kao događaj koji je u novijoj istoriji doneo najveće izazove pojedincima, porodicama, zajednicama i čitavim društvima, sa dalekosežnim posledicama koje još uvek nije moguće sasvim sagledati. Istraživanje pokazuje da pandemijska situacija značajno utiče na rad lokalnih fondacija, budući da ograničava prilike za živi susret predstavnika lokalnih fondacija sa građanima i dvosmernu komunikaciju. Ove okolnosti su naročito otežale delovanje fondacija u nastajanju, koje su formirane u jeku pandemije.
- Lokalne fondacije se suočavaju sa brojnim izazovima društveno-političkog konteksta Srbije danas, kao što su urušeni ljudski razvoj, rastuće društve-

ne nejednakosti i visoka stopa siromaštva. Naše društvo karakteriše opšte nepoverenje građana, između ostalog i u organizacije civilnog društva, kao i nedostatak osećaja moći da se na stanje u društvu može uticati. Ono što ohrabruje jeste da je, nakon dužeg perioda stagnacije u sferi progresivnog građanskog aktivizma, tokom protekle decenije primetan blagi porast protestnih i građanskih inicijativa. Ovaj trend nam govori o želji građana da se aktivnije uključe u društveni i politički život svojih zajednica.

- Istraživanje pokazuje da je, shodno malom broju lokalnih fondacija koje trenutno deluju u Srbiji, ukupan broj osoba angažovanih u njima takođe mali. Tokom 2021. godine u radu lokalnih fondacija učestvovalo je ukupno 77 osoba, uključujući zaposlene, stalne i povremene volontere. Lokalne fondacije se dominantno oslanjaju na rad volontera (96, 11% osoba angažovanih u radu lokalnih fondacija), kako stalnih, tako i onih koji se povremeno uključuju u rad fondacija.
- U većini slučajeva upravitelji lokalnih fondacija su muškarci, mahom mlađi ljudi, između 31 i 40 godina starosti, koji u najvećem broju slučajeva poseduju više ili visoko obrazovanje.
- Strateške odluke u najvećem broju slučajeva donose stalni volonteri i/ili upravitelj fondacije, dok se operativne odluke delegiraju na nivo osoba koje koordiniraju konkretnim aktivnostima.
- Sve lokalne fondacije koje su učestvovala u ovom istraživanju imaju definisanu misiju, glavnu orijentaciju i okvire delovanja, te uspevaju da realizuju većinu svojih aktivnosti u skladu s tim okvirom. Kao oblast delovanja sve fondacije su navele kulturu i umetnost; većina je navela životnu sredinu, obrazovanje i nauku; oko polovina ih deluje i u oblasti sporta i rekreacije i infrastrukture; trećina u oblasti rodne ravnopravnosti, dok je samo po jedna od šest analiziranih fondacija navela neku od sledećih oblasti: ljudska prava, zdravstvena zaštita i humanitarne aktivnosti. Iz oblasti delovanja lokalnih fondacija možemo zaključiti da su one više razvojno nego humanitarno orijentisane.
- Direktni korisnici sredstava lokalnih fondacija su uglavnom neformalne grupe građana, a za većinu ispitanih fondacija – to su i organizacije civilnog društva. Približno trećina lokalnih fondacija direktno podržava i pojedinačne građane, dok je jedna fondacija navela da su i javne ustanove di-

rektni korisnici sredstava. Kada su u pitanju krajnji korisnici, sve fondacije su navele da benefite inicijativa koje podržavaju mogu uživati svi građani.

- Trećina lokalnih fondacija u prvih 6 meseci 2021. godine nije ostvarila prihod, trećina je ostvarila prihod između 1001 i 5000 evra, dok je budžet trećine bio između 5001 i 20000 evra. Izvori finansiranja za najveći broj lokalnih fondacija su poslovni sektor i nacionalne donatorske organizacije, potom slede građani, pa međunarodne donatorske organizacije. Kada je reč o problemima s kojima se susreću po pitanju finansiranja, najveći broj fondacija navodi nedovoljno iskustva u prikupljanju sredstava, kao i činjenicu da država i lokalna samouprava imaju malo sredstava za finansiranje lokalnih fondacija.
- Osnivači i predstavnici lokalnih fondacija veruju u proaktivnu moć građana, uz uslov da joj se obezbede okviri, podrška i inicijalni podstrek, što upravo vide kao svoju osnovnu misiju. Snažno motivisani da učine nešto u svojoj zajednici i za nju, oni sopstveno slobodno vreme (mahom su u pitanju volonterski radnici) posvećuju izgradnji lokalnih fondacija.
- Upitani za sopstveno viđenje gorućih lokalnih problema, ispitanici su davali odgovore koji idu u dva smera. S jedne strane, navodili su konkretne infrastrukturne i ostale nedostatke koji utiču na loš kvalitet života u njihovim zajednicama. S druge strane, i s većom učestalošću, isticali su problem apatije i nedostatka volje za udruživanjem i delovanjem među građanima, ponekad ukazujući i na problem njihove razjedinjenosti i podeljenosti po političkim ili drugim osnovama.
- Mada nepoverenje i apatiju vide kao značajne prepreke za udruživanje i delovanje, predstavnici lokalnih fondacija istovremeno vide upravo svoje organizacije kao aktere koji imaju moć da obnove poverenje, pre svega građana u sopstvene kapacitete i u moć udruženog delovanja. Uloga fondacija za koju su oni motivisani da se zalažu jeste ohrabrivanje i osnaživanje ljudi. Ovo podrazumeva širenje svesti među građanima da treba da nauče da koriste sopstvene resurse, da izgrade odgovornost prema zajednici u kojoj žive i da se lokalni civilni sektor rastereti obaveza koje bi inače imao prema velikim donatorima, ukoliko bi oni bili jedini izvor podrške građanskim inicijativama.

- Lokalne fondacije nisu bez izazova i prepreka. Apsolutno najveći problem je nedostatak vremena i usklađivanje rada u fondaciji s drugim obavezama i poslovima. Jedan od većih izazova je i planiranje održivosti razvoja.
- Iskustva predstavnika lokalnih fondacija govore o snažnom transformativnom efektu koji mobilizacija i udruženi rad na zajedničkom dobru imaju na same građane. Jednom kad se probudi nada i kada se postignu neki rezultati – makar se oni ticali „samo“ jednog preuređenog parka ili prostora za javno okupljanje – otvara se mogućnost za efekat lavine i lančanog pokretanja vere građana u sopstvenu moć da menjaju sredinu u kojoj žive i rade.

I Uvod

Kako bi rešile određeni problem ili postigle željeni cilj, lokalnim zajednicama je potrebna podrška. U određenoj meri, podršku mogu dobiti kroz institucije sistema, ali često je neophodna inicijativa građana i građanki i oslanjanje na različite izvore finansiranja, da bi se željene promene ostvarile. Lokalne fondacije imaju moć da pokrenu i osnaže građane i građanke da se udruže i oblikuju svoje neposredno okruženje na način koji je u skladu sa zajedničkim vrednostima i vizijama. One povezuju donatore sa lokala i usmeravaju sredstva ka inicijativama koje omogućavaju konkretne promene u lokalnim zajednicama.

Studija „LOKALNE FONDACIJE U SRBIJI: Osnaživanje odozdo – uloga, izazovi i perspektive za razvoj lokalnih fondacija u Srbiji“ rezultat je istraživačkog projekta pod nazivom „Lokalne fondacije u Srbiji“. Projekat je realizovao Institut za filozofiju i društvenu teoriju, kroz svoju Laboratoriju za studije filantropije, solidarnosti i brige – Solid Care Lab, u partnerstvu sa Trag fondacijom.

Trag fondacija je organizacija za podršku lokalnim fondacijama koje deluju u Srbiji i regionu. Uz podršku Fondacije C. S. Mott, ova fondacija je pokrenula program „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita!“ 2019. godine. Program ima za cilj da podrži osnivanje lokalnih fondacija u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Kroz ovaj program, Trag fondacija traga za neformalnim grupama od najmanje troje ljudi iz iste zajednice. Izabrane grupe građana dobijaju podršku u vidu mentorstva i izgradnje kapaciteta, a imaju za cilj da prikupe 15.000 evra od pojedinaca i preduzeća u svojoj okolini, koje potom fondacija duplira kako bi se obezbedio prvi budžet za podršku inicijativama na lokalnu. Trag je ovaj program prvo pokrenuo u Srbiji, gde je početkom 2020. godine, na osnovu 28 prijava iz 17 zajednica, izabrano četiri inicijativne grupe – iz Niša, Pančeva, Stare Pazove i Šapca (koje danas čine lokalne fondacije u nastajanju). Pored toga, Trag fondacija godinama unazad nudi podršku postojećim lokalnim fondacijama.

Nastala za potrebe Trag fondacije da se bolje informiše o učincima svog dosadašnjeg zalaganja za razvoj lokalnih fondacija, s perspektivom da uspostavi mrežu takvih organizacija, ova studija daje analizu neposrednog i šireg konteksta za njihov razvoj, te nastoji da osvetli njihove svrhe i misije, kapacitete da usklade

brojne uloge, kao i sposobnost i spremnost da budu nosioci građanskog angažmana i društvenih promena u svojim lokalnim zajednicama.

Na osnovu anketnog istraživanja, studija daje uvid u osnovne karakteristike lokalnih fondacija koje se tiču strukture i broja ljudi angažovanih u radu fondacija, budžeta kojim raspolažu, načina upravljanja i donošenja odluka, oblasti delovanja, korisnika, izvora finansiranja i osnovnih izazova i problema. Specifičnost rada lokalnih fondacija proističe iz njihove organske usmerenosti na lokalnu zajednicu i njene ljudske i materijalne resurse. Osnivači i izvođači svih programskih aktivnosti lokalnih fondacija takođe su ljudi iz zajednice, koji neretko poseduju duže iskustvo angažmana na lokalnom nivou, te imaju produbljen uvid u probleme svoje zajednice, u moguće izazove i prepreke koji stoje na putu aktivnijoj mobilizaciji i angažmanu šireg građanstva, kao i vizije kako te prepreke i izazove savladati. Zato je njihov glas dragocen za razumevanje uslova u kojima lokalne fondacije rade, kao i za razmišljanje o strategijama podrške koje bi doprinele njihovoj efikasnijoj ulozi u jačanju građanskog aktivizma na lokalnom nivou u Srbiji. Stoga je jedan od važnijih ciljeva ove studije da predstavi stanovišta i razmišljanja osnivača i saradnika u lokalnim fondacijama u Srbiji, kako bi se stekao direktan uvid u projekte i inicijative koje su podržali i/ili realizovali, u probleme s kojima se susreću, bilo oni lično, bilo da se ti problemi tiču angažmana u njihovim lokalnim zajednicama, ali i da bi se razumela njihova lična motivacija, vrednosti i životni stavovi koji su ih opredelili za lokalni građanski angažman.

Ukratko, studija omogućava razumevanje lokalnih fondacija koje deluju u Srbiji, njihove uloge u osnaživanju građana i građanki da uzmu aktivno učešće u oblikovanju svog neposrednog okruženja, izazova sa kojima se suočavaju u svom radu i problema zajednica u kojima deluju, kao i perspektiva za dalji razvoj ovog oblika društvenog angažovanja. Zaključci koje donosi stoga mogu biti od značaja stručnoj, akademskoj i široj javnosti.

2 Šta je lokalna fondacija?

Lokalna fondacija (fondacija lokalne zajednice, eng. community foundation) je fondacija koja deluje na određenom geografskom području koje podrazumeva grad, jedan njegov deo, opštinu, nekoliko opština, okrug ili region. Ona je nezavisno pravno lice, čije aktivnosti su usmerene na razvoj lokalne zajednice, kroz pružanje finansijske i drugih vidova podrške inicijativama građana i građanki.¹

Uopšteno govoreći, četiri su osnovne svrhe lokalnih fondacija:

1. zalaganje za potrebe i preferencije lokalnih zajednica
2. prikupljanje sredstava od većeg broja pojedinačnih i korporativnih donatora, pre svega sa lokala
3. upravljanje i raspodela sredstava za potrebe zajednice
4. povezivanje i izgradnja mostova između različitih grupa unutar zajednice (Harrov, Jung & Phillips 2016).

Zajedničke karakteristike fondacija zajednice vide se u njihovoj usredsređenosti na:

- geografska područja;
- široko definisane misije;
- nezavisnost;
- odnos sa ljudima u zajednici u njihovom upravljanju i radu;
- nameru da se generišu i iskoriste niz finansijskih i drugih resursa;
- pružanje finansijske i druge podrške (Bollhoff & Magovan 2021).

Prvu lokalnu fondaciju osnovao je bankar Frederik Heris Gof 1914. godine u Klivlendu u američkoj državi Ohajo (Harrov, Jung and Phillips 2016). Ideja je

¹ U stručnoj literaturi lokalnom fondacijom se ne smatraju samo fondacije koje deluju na određenoj geografskoj teritoriji. Odnosno, lokalna zajednica nije definisana isključivo teritorijom, već se može odnositi i na određenu grupu koja deli ciljeve, interese, vrednosti i sl. Tako, recimo, možemo govoriti o zajednici žena, naučnoj zajednici i sl., te o fondacijama koje usmeravaju svoje aktivnosti ka ovako definisanim zajednicama, koje se takođe ponekad nazivaju lokalnim fondacijama. Ipak, za potrebe ovog istraživanja lokalna fondacija se odnosi isključivo na fondacije koje deluju na određenoj geografskoj teritoriji.

bila da fondacija nastane udruživanjem resursa različitih donatora, a ne samo jednog ili nekolicine. Trebalo je da bude pod kontrolom odbora građana i da njome upravljaju nameštenici koje postavlja odbor. Dakle, dok finansijski stručnjaci upravljaju sredstvima fondacije, imenovani odbori građana odlučuju o njihovoj raspodeli (Daly 2008, Graddy & Morgan 2006, Harrow, Jung & Phillips 2016, Ostrower 2007, Thompson 2012).

Specifičnost lokalnih fondacija je njihova težnja da odražavaju volju zajednice i služe potrebama njenih članova (Radovanović 2021). One pružaju priliku građanima da oblikuju neposredno okruženje u skladu sa sopstvenim idejama i vizijama, podstičući na taj način građanski angažman (ibid.). Ovaj model fondacija se brzo širio, te su krajem dvadesetih godina 20. veka ovakve fondacije postojale u većini najvećih američkih gradova, da bi ubrzo zaživele i u Kanadi (Harrow, Jung & Phillips 2016).

Lokalne fondacije moraju da balansiraju između različitih sostvenih uloga (ibid.). Sa jedne strane moraju biti fokusirane na donatore – jemčeći sigurnost zadovoljenja njihovih uslova, obezbeđujući pritom da ti interesi na odgovarajući način budu usklađeni sa potrebama zajednice. S druge strane, one bi trebalo da budu orijentisane na samu zajednicu – da imaju ulogu u jačanju kohezije i osnaživanju zajednice, i da katalizuju pozitivnu društvenu promenu. Empirijska istraživanja iz SAD pokazuju da fokus na donatore, kao aspekt održivosti i kao izraz orijentacije na pružanje usluga donatorima, predstavlja centralnu brigu većini lokalnih fondacija u ovoj zemlji (Gradi & Morgan 2006). Uopšteno govoreći, lokalne fondacije u razvijenim zemljama retko preuzimaju leadersku ulogu u pokretanju političkih i društvenih promena (Harrow, Jung & Phillips 2016). Za „novu generaciju“ lokalnih fondacija, kako pokazuju istraživanja iz Egipta, priča je sasvim drugačija (Hodgson et al., 2012). Kako većina njih radi u kontekstima preoblikovanja odnosa između građana i države, fokus lokalnih fondacija upravo je na osnaživanju zajednice, podršci i vođstvu na putu društvenih promena.

3 Lokalne fondacije u Evropi

Prema podacima Evropske inicijative lokalnih fondacija (eng. European Community Foundation Initiative – ECFI), danas u Evropi deluje 30 organizacija koje pružaju podršku lokalnim fondacijama (Bollhoff & Magovan 2021). Rezultati anketnog istraživanja evropskih organizacija za podršku lokalnim fondacijama pokazuju da u 23 evropske zemlje deluje 875 lokalnih fondacija, a najmanje 28 fondacija je u nastajanju širom Evrope (ibid.).

Tabela 1. Lokalne fondacije u Evropi

	Godina osnivanja prve lokalne fondacije	Broj lokalnih fondacija 2018.	Broj lokalnih fondacija 2020.	Broj lokalnih fondacija u nastajanju
Belgija	2001.	3	4	1
Bosna i Hercegovina	2003.	2	2	0
Bugarska	2002.	13	13	0
Hrvatska	2000.	6	5	0
Češka	1997.	4	5	0
Francuska	1997.	57	57	0
Nemačka	1996.	408	410	0
Mađarska	2011.	4	2	0
Irska	2000.	1	1	0
Italija	1999.	37	44	8
Letonija	2003.	9	8	0
Litvanija	2002.	2	2	0
Holandija	2004.	35	105	4
Severna Makedonija	2008.	1	1	0
Poljska	1997.	27	22	0
Rumunija	2008.	16	19	3
Rusija	1998.	70	80	5
Srbija	2013.	3	3	4
Slovačka	1994.	8	8	0
Španija	2000.	8	8	0
Turska	2003.	1	1	0
Ukrajina	1995.	33	29	3
Ujedinjeno Kraljevstvo	1975.	46	46	0

Izvor: Böllhoff A. & Magowan J. 2021. *State of the Community Foundation Field in Europe 2020*, European Community Foundation Initiative.

U tabeli 1 dati su podaci o godini osnivanja prve lokalne fondacije u svakoj od evropskih zemalja, njihov ukupan broj 2018. i 2020. godine, kao i broj fondacija u nastajanju. Možemo primetiti da je prva lokalna fondacija koja se pojavila u Evropi, osnovana u Ujedinjenom Kraljevstvu 1975. godine, dok se u kontinentalnom delu Evrope one razvijaju devedesetih godina dvadesetog veka i u 2000. godini (Bollhoff & Magovan 2021). Sa preko 400 lokalnih fondacija, Nemačka je zemlja sa najvećim brojem ovih organizacija u Evropi, dok ih najmanje ima u Irskoj, Severnoj Makedoniji i Turskoj – po jedna. Mada u tabeli nisu predstavljene, u Danskoj, Portugaliji i Norveškoj postoje lokalne filantropske organizacije, međutim još uvek nije preciziran njihov broj, jer traje diskusija oko njihovih karakteristika i kriterijuma (ibid.).

Fenomen lokalnih fondacija je sasvim nov u Srbiji. Od posmatranih evropskih zemalja, Srbija poslednja dobija lokalnu fondaciju – prva ovakva organizacija se pojavila 2013. godine (ibid.). Međutim, ovaj sektor pokazuje rast u Srbiji u prethodnoj godini, za razliku od većine posmatranih zemalja – samo u 8 od 23 zemlje u 2020. godini su zabeležene fondacije u nastajanju, i to najveći broj u Italiji (8), u Rusiji (5), a potom u Srbiji i Holandiji (4).

Danas postoje tri lokalne fondacije u Srbiji i to: „Fondacija Iskorak” iz Zaječara, „Fondacija za mlade Obrenovca”, i „Fondacija Front” iz Novog Pazara. U okviru programa „Fondacija našeg kraja – Zajednica se pita!“, Trag fondacija je 2020. godine podržala četiri grupe građana (iz Niša, Šapca, Pančeva i Stare Pazove) u njihovom nastojanju da uspostave fondacije u svojim lokalnim zajednicama – one danas čine lokalne fondacije u nastajanju. U toku realizacije ovog projekta, Lokalna fondacija iz Šapca je izašla iz programa. Ipak, ona je obuhvaćena analizom, budući da i promišljanja o razlozima prestanka sa radom mogu doneti važne uvide u način funkcionisanja lokalnih fondacija, kao i probleme i izazove s kojima se one suočavaju.

4 Metodologija istraživanja

Projekat „Lokalne fondacije u Srbiji“ realizovan je u periodu između 1. juna i 30. novembra 2021. Istraživanje je sprovedeno sa osnovnim ciljem da se razumeju svrhe i misije lokalnih fondacija, kako onih u nastajanju tako i onih koje već deluju u Srbiji, njihovi kapaciteti da usklade svoje višestruke uloge, njihova sposobnost i spremnost da budu nosioci građanskog angažmana i društvenih promena u svojim lokalnim zajednicama.

Specifični ciljevi ovog istraživanja su sledeći:

1. Razumevanje konteksta – analiza društvenog, ekonomskog, političkog i istorijskog konteksta relevantnog za osnivanje i rad lokalnih fondacija u Srbiji, kao i specifičnosti lokalnog konteksta u kojem fondacije deluju.
2. Razumevanje načina funkcionisanja lokalnih fondacija kroz prikupljanje i analizu podataka o broju zaposlenih, broju stalnih i povremenih volontera, načinu upravljanja, procesu donošenja odluka, obimu prihoda, načinima i izvorima finansiranja, oblastima delovanja, posrednim i neposrednim korisnicima, itd.
3. Razumevanje misije, svrhe i uloge lokalnih fondacija: koje su misije i svrhe lokalnih fondacija koje deluju u Srbiji?; Da li imaju humanitarni ili razvojni fokus?; Kako balansiraju između usredsređivanja na donatore i na zajednicu?; Koje su glavne prepreke sa kojima se suočavaju?; Da li i kako obezbeđuju da svrhe fondacija budu usklađene sa potrebama i vizijama građana lokalne zajednice?; Kako oni definišu zajednicu?; Da li nastoje da osnaže građane da uzmu aktivnije učešće u životu svoje lokalne zajednice i kako?; Da li su nosioci društvenih promena? itd.
4. Razumevanje motiva, vrednosti i percepcija ključnih osoba uključenih u rad lokalnih fondacija: šta motiviše ljude da osnuju/pridruže se lokalnoj fondaciji?; Koje su njihove vrednosne orijentacije, percepcije i stavovi?; Na koji način je na njih uticao angažman u okviru fondacije? itd.

U okviru ovog istraživanja korišćene su različite metode:

1. **Desk istraživanje** je uključivalo analizu relevantne literature o lokalnim fondacijama; analizu socio-ekonomskog, političkog i istorijskog kontek-

sta relevantnog za rad lokalnih fondacija u Srbiji; analizu sekundarnih podataka o sedam trenutno aktivnih lokalnih fondacija, na osnovu postojećih statuta i internet prezentacija

2. Terensko istraživanje

Istraživanje je nastojalo da obuhvati celu populaciju lokalnih fondacija – svih sedam fondacija koje su u trenutku realizacije projekta bile ili već osnovane (tri fondacije) ili u nastajanju (četiri grupe građana). Svima je prosleđen upit za učešće, a šest fondacija je uzelo učešće u terenskom istraživanju (od čega dve postojeće i četiri u nastajanju), što čini 85, 71% populacije.

- **Anketno istraživanje** je sprovedeno s ciljem dobijanja podataka o osnovnim karakteristikama lokalnih fondacija. Upitnik korišćen za prikupljanje podataka sastojao se od 22 pitanja, koja su pokrivala nekoliko tematskih celina: *Osnovni podaci; Upravljanje i donošenje odluka; Oblasti delovanja i korisnici; Finansiranje.*

Prikupljanje podataka putem onlajn ankete sprovedeno je u periodu od 1. avgusta do 15. septembra 2021. Upitnike su popunjavali predstavnici lokalnih fondacija – upravitelji/ke ili stalni volonteri i volonterke.

- **Polustrukturirani grupni intervjui** sprovedeni su da bi se obezbedilo dublje razumevanje svrha i uloga lokalnih fondacija, kao i da se osvetle stanovišta i razmišljanja ključnih ljudi angažovanih u okviru fondacija. Intervjui su bili strukturisani tako da pokriju sedam različitih tematskih celina. Tematske celine su sledeće: *Organizacija i struktura fondacija; Ciljevi i misija fondacija; Percepcija o problemima lokalne zajednice; Lična motivacija; Saradnja; Percepcija o izazovima i problemima; Vizije budućeg delovanja.* Metodološkim postupkom polustrukturiranog intervjua razgovarano je sa ukupno dvanaest predstavnika i predstavnica šest lokalnih fondacija: u intervjuiima je učestvovalo po troje predstavnika iz Obrenovca i Stare Pazove, po dvoje iz Pančeva i Niša i po jedan učesnik iz Šapca i Novog Pazara. Intervjuiima su obuhvaćeni oni akteri koji su učestvovali u osnivanju fondacija, i koji danas igraju ključnu ulogu u osmišljavanju njihovih programa. Zbog epidemiološke situacije svi intervjui su obavljani onlajn, putem platforme zoom. Intervjui su urađeni u periodu od 29. septembra do 13. oktobra 2021. Razgovori su trajali između 60 i 90 minuta. Pre analize svi intervjui su transkribovani, te zajedno sačinjavaju materijal od 101 stranice i ukupno 56.513 reči.

5 Kontekst za razvoj lokalnih fondacija u Srbiji

5.1. Širi društveno-ekonomski kontekst

Nakon umerenog rasta, godišnji rast realnog BDP-a u Srbiji se ubrzao na 4, 3% u 2018. godini i zadržao solidan tempo u narednoj 2019. godini (4, 3%). Uprkos rastu, jaz u prihodima sa EU ostao je uglavnom nepromenjen tokom poslednje decenije, a BDP po stanovniku u terminima kupovne moći iznosio je 41% proseka EU u 2019 (CEVES 2018).

Ljudski razvoj Srbije se urušio tokom devedesetih godina prošlog veka, i od tada se nije u potpunosti oporavio, mada indeks ljudskog razvoja beleži rast. Vrednost indeksa ljudskog razvoja (HDI) Srbije za 2019. godinu je 0, 81 – što je svrstava među države sa veoma visokim ljudskim razvojem – pozicionirajući Srbiju na 64. od 189 zemalja i teritorija (HDR 2020). Između 1990. i 2019. godine, vrednost HDI u Srbiji je porasla sa 0, 722 na 0, 806, što je povećanje od 11, 6%. Tokom proteklih desetak godina, Srbija je zauzimala između 64. i 67. mesta u svetu u pogledu ljudskog razvoja – što je niže nego bilo koja zemlja članica Evropske unije.

Tabela 2. Osnovni društveno-ekonomski pokazatelji

	2017.	2018.	2019.	2020.
Stopa realnog rasta BDP (%)	2, 0	4, 3	4, 5	-0, 9
BDP po stanovniku (% EU-28 u PPS)	38, 0	39, 0	41, 0	N/A
Indeks ljudskog razvoja (HDI)	0, 80	0, 80	0, 81	N/A
Stopa rizika od siromaštva (%)	25, 7	24, 3	23, 2	21, 7
Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti (%)	36, 7	34, 3	31, 7	29, 8
Đini koeficijent (prema prihodima) SILC	37, 8	35, 6	33, 3	N/A
Kvintilni odnos (prema prihodima)	9, 4	8, 58	6, 5	N/A

Blagi pad stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti primetan je u proteklih nekoliko godina. Ipak, relativno siromaštvo u Srbiji je među najizra-

ženijima u Evropi – čak 25% ljudi u Srbiji zarađuje manje od 60% prosečne zarade, a procenjuje se da čak 7, 3% stanovništva živi u apsolutnom siromaštvu, odnosno da se oko pola miliona ljudi nalazi ispod konzervativno određene granice siromaštva u 2016. godini (CEVES 2018).

Dohodovna nejednakost u Republici Srbiji je vrlo visoka i prema pokazatelju kvintilnog odnosa ($S80/S20$)² i prema Đini koeficijentu.³ Đini koeficijent za Srbiju iznosio je 33, 3 poena u 2019. godini i bio je jedan od najviših u EU (CEVES 2021). Dohodni kvintilni odnos u Srbiji iznosi oko 6, 5 (u EU on iznosi 5), što znači da najbogatiji kvintil ostvaruje 6, 5 puta viši dohodak od najsiromašnijeg kvintila (ibid.). Prema ovim podacima, Srbija se nalazi u grupi zemalja sa najvećom nejednakošću u Evropi.

Niska stopa zaposlenosti na dostojanstvenim radnim mestima i nizak efekat fiskalnih politika u preraspodeli glavni su uzroci visoke stope siromaštva i nejednakosti (CEVES 2018). Stopa zaposlenosti stanovništva u radnom dobu (15–64) u Srbiji je samo 55%, u poređenju sa 67% u EU28, a veliki broj radnih mesta u Srbiji je niskog kvaliteta – skoro četvrtina od ukupnog broja zaposlenih (ibid.). Što se fiskalne politike tiče, porezi su slabo progresivni, a socijalni transferi smanjuju nejednakost u manjoj meri nego u Evropskoj uniji – socijalna pomoć i dečji dodaci čine tek 0, 6% BDP-a nasuprot evropskom proseku od 1, 1% BDP-a (ibid.).

Sa političkim i ekonomskim promenama od 2000-ih godina, socijalistički, inkluzivni sistem socijalne zaštite okrenuo se ka liberalnom modelu, prebacujući društvenu odgovornost na odgovornost pojedinaca i njihovih porodica (Vuković & Perišić 2011, Žarković Rakić i dr. 2017). Izgrađen je mešoviti sistem socijalne zaštite, u kojem se u pružanje ovih usluga uključuju i privatni i ne-profitni sektor (Vuković & Perišić 2011). Široka upotreba tržišta uvedena je u penzijske, zdravstvene i obrazovne usluge, dok nevladine organizacije, uglavnom finansirane iz međunarodnih izvora, postaju aktivne u pružanju socijalnih usluga (Žarković Rakić i dr. 2017). Javne usluge idu ka opšte dostupnoj nekvalitetnoj usluzi, dok se kvalitetnije usluge pružaju samo onima koji to

² Kvintilni odnos je odnos ukupnog dohotka 20% najbogatijeg stanovništva i ukupnog dohotka 20% najsiromašnijeg stanovništva.

³ Đini koeficijent meri nejednakost u celoj populaciji; uzima vrednosti od 0 do 1 (0–100%), pri čemu vrednost 0 označava potpunu jednakost (dohotka) svih pojedinaca, a vrednost 1 potpunu koncentraciju na samo jednog pojedinca.

moгу priuštiti, što posebno važi za zdravstvene usluge (Vuković 2010). Uvođenje privatnog sektora u zdravstvo i obrazovanje, kao i uvođenje dobrovoljnih penzijskih fondova, gura građane Srbije ka tržištu kao mestu za dobijanje usluga zadovoljavajućeg kvaliteta, ali velikom broju građana takve usluge nisu dostupne (Radovanović 2021a).

5.2. Pandemija kovid 19 kao specifični kontekst

Pandemija kovid 19 pogodila je ljude širom sveta, a 2020. godina zasigurno će ostati upamćena kao godina koja je u novijoj istoriji donela najveće izazove pojedincima, porodicama, zajednicama i čitavim društvima, sa dalekosežnim posledicama koje još uvek nije moguće sasvim sagledati. Lokalne fondacije u nastajanju – grupe građana koje su se okupile sredinom 2020. godine, nisu ni imale priliku da deluju u kontekstu drugacijem od pandemijskog.

Od početka epidemije do momenta pisanja ovog teksta (početak novembra 2021), ukupan broj slučajeva zaraze koronavirusom u Srbiji iznosi preko 1.100.000, a ukupan broj preminulih je viši od 10.000. Zdravstveni sistem se suočio sa manjkom opreme i nedovoljnim kapacitetima da identifikuje, izoluje, testira i leči sve slučajeve kovid 19, kao i da istovremeno pruži redovne zdravstvene usluge (UNDP 2020).

Srpska privreda je u 2020. godini zabeležila pad od oko 1%. Uticaj pandemije bio je ublažen privrednim rastom iz perioda pre pandemije, merama fiskalne i monetarne podrške, kao i niskom zavisnošću od pogođenih sektora privrede (EC 2021). Ipak, anketno istraživanje preduzeća i preduzetnika ukazuje na to da je udar krize bio jak – 30% subjekata gotovo uopšte nije moglo da posluje, dok je 45% funkcionisalo smanjenim kapacitetima, što je rezultiralo time da su preduzeća, u periodu od marta do maja 2020. godine, u proseku gubila 35–40% prihoda (CEVES & Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije 2021). Mada su privredna aktivnost i poslovanje preduzeća opali, ukupni pad zaposlenosti bio je uglavnom kratkoročan i blag (ibid.). Formalna zaposlenost bila je relativno stabilna, dok je neformalna zaposlenost značajno opala (ibid.). Kako pokazuje istraživanje Tima Ujedinjenih nacija za ljudska prava i Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije (2020), najveće neposredne posledice krize trpe društvene grupe koje se tradicionalno suočavaju sa najvećim stepenom rizika od diskriminacije, siromaštva ili socijalnog isključivanja.

Međutim, kao što se više puta pokazalo, u vremenima krize ljudi češće pokazuju solidarnost, empatiju i razumevanje za najugroženije. Dokumentovano je da prirodne katastrofe i složene humanitarne vanredne situacije mobilišu ljude da ponude podršku (Musick & Wilson 2008, Sitrin & Sembrar 2020). Kako širom sveta, tako i u Srbiji, od izbijanja epidemije vidimo različite načine pružanja i simbolične i veoma opipljive podrške: komšije pevaju sa svojih balkona kako bi održale moral tokom izolacije; studenti kupuju namirnice za starije komšije; prikupljaju se donacije za nabavku medicinske opreme; primeri su brojni. Empirijski podaci takođe ukazuju na porast davanja za opšte dobro tokom 2020. godine. Prema izveštaju „Srbija daruje 2020“ (Catalyst Balkans 2020) u 2020. godini došlo je do rasta obima dobrotvornih davanja, u odnosu na prethodnu godinu, od 2, 7%. Zabeleženo je nešto više od 50 miliona evra donacija za opšte dobro prikupljenih kroz 4.319 akcija (ibid.). Čak i davanja koja nisu u vezi sa pandemijom porasla su u odnosu na prethodnu 2019. godinu (ibid.).

5.3. Civilni sektor⁴ u Srbiji – osnovne karakteristike

Prema Statističkom godišnjaku iz 2018, u Srbiji postoje 45.353 registrovana udruženja građana (od čega 13.864 u oblasti sporta) i 812 fondacija i zadužbina (RZS 2018). Dok su udruženja često u fokusu istraživanja, a neretko se smatraju sektorom građanskog društva u užem smislu, opsežno empirijsko istraživanje civilnog sektora u celini nedostaje, kao i istraživanja koja se specifično usredsređuju na fondacije i zadužbine (Radovanović 2021a).

Najnovije anketno istraživanje o udruženjima, pod nazivom *Sektor građanskog društva u Srbiji u 2019. godini: Ocena stanja u organizacijama građanskog društva u Srbiji* (IPSOS Strategic Marketing & Velat 2019), ukazuje da je dve trećine udruženja osnovano nakon 2010. godine (65%), po usvajanju i početku primene novog Zakona o udruženjima, dok ih je u periodu od 1990. do 2000. godine osnovano tek nekoliko (7%). Približno petina organizacija osnovana je u periodu 2000–2009 (19%), a približno desetina pre 1990. (9%). Većina organizacija (52%) nema prihode, dok samo 1% ima budžet koji

⁴ U ovom tekstu termini neprofitne organizacije i organizacije civilnog društva upotrebljavaju se naizmenično, a tiče se organizacija koje pružaju usluge bez naplate ili po ceni koja je niža od tržišne i čiji osnivač nije vlada. One mogu imati sledeće pravne forme: udruženja, fondacije i zadužbine, ali mogu biti i organizacije neformalnog karaktera, kao što su spontane inicijative građana, društveni pokreti i sl. Ove organizacije, formalne i neformalne, čine nevladin, neprofitni, odnosno sektor civilnog (građanskog) društva.

prelazi iznos od 20.001 evra. Polovina organizacija (50%) se bavi kulturom, medijima i rekreacijom, dok se nešto manji procenat bavi obrazovanjem i istraživanjem (32%), životnom sredinom (24%), pružanjem socijalnih usluga (23%) i sl. Najčešće ciljne grupe anketiranih organizacija su: svi građani (58%) mladi (31%) i deca (19%), nakon kojih slede žene (13%) i stara lica (12%). Aktivnosti koje anketirane organizacije najčešće navode su: akcije u lokalnoj zajednici (55%), neformalno obrazovanje (34%), umrežavanje i saradnja (31%), održavanje konferencija, sastanaka i okruglih stolova (27%) itd. Većina organizacija (57%) tokom 2018. godine nije donatorima predala nijedan predlog projekta. Vodeća prepreka kada je u pitanju podnošenje zahteva za finansijska sredstva jeste nedostatak znanja/informacija o konkursima i mogućnostima za prijavljivanje, a sledeće su složeni zahtevi donatora koje organizacije nisu u stanju da ispune, te nedovoljno iskustvo u pisanju projekata. Projekti većine organizacija ne traju dugo, tj. traju samo godinu dana ili manje (u čak 89% slučajeva), što teško može da doprinese rešavanju problema kojima se one bave i ne može da im obezbedi održivost. Što se tiče saradnje sa građanima i njihovim uključivanjem u rad organizacija, ona je na niskom nivou. Većina organizacija (58%) tokom 2018. godine nije organizovala nijednu aktivnost na koju je pozvala građane, a od organizacija koje su organizovale aktivnosti koje podrazumevaju učešće građana većina (71%) je građane uključila u javne događaje, dok se mnogo manji stepen učešća građana odnosio na humanitarne aktivnosti (28%), dobrovoljno čišćenje i održavanje javnih površina (20%) i davanje novca u humanitarne svrhe (12%).

Nedavno istraživanje Trag fondacije (2021) za potrebe *Resurs centra za organizacije civilnog društva* sprovedeno među organizacijama civilnog društva u početnoj fazi razvoja dalo je niz zanimljivih uvida. Najveći broj organizacija koje su učestvovala u ovom istraživanju nema nikakve prihode (43%), dok do 1.000 evra godišnje ima 18%, do 5.000 evra godišnje 22%, a između 5.000 i 10.000 evra godišnje ima 16% organizacija, što je jedan od pouzdanih pokazatelja da su organizacije koje su učestvovala u anketi u početnoj fazi razvoja. Jedan od najvećih izazova sa kojim se one suočavaju upravo je finansiranje. Veliki broj organizacija je označio da aktivno traga za izvorima finansiranja, dok skoro 40% njih ima plan prikupljanja sredstava i različite izvore finansiranja, ali su ti budžeti i dalje nedovoljni da pokriju željene aktivnosti. Većina organizacija na ovom nivou razvoja (više od 80%) komunicira sa zajednicom i uključuje je u svoj rad usmenim putem, preko poznanstava, ili putem društvenih mreža. Pored toga, najveći broj organizacija (90%) redovno radi procene potreba ljudi

u svojoj zajednici i oslanja se na njih prilikom osmišljavanja svojih programa i aktivnosti. Istovremeno, mnogobrojne organizacije su potvrdile da koriste praksu prikupljanja povratnih informacija članova i članica zajednice u kojoj deluju, kako bi poboljšali svoje programe. Međutim, manje od trećine organizacija je označilo da svoje rezultate i uticaj svojih aktivnosti meri i deli sa lokalnom samoupravom, što može ukazivati kako na određeno nepoverenje između organizacija civilnog društva i lokalne samouprave, tako i na nedostatak adekvatnih kanala za dijalog između dva sektora.

5.4. Noviji istorijski kontekst razvoja organizacija za filantropiju

Civilno društvo Srbije se tokom devedesetih godina razvijalo u kontradiktornom okruženju (Spasić 2003). Dok je formalna politička pluralizacija omogućila zamajac civilnom sektoru, politički režim je bio izuzetno neprijateljski raspoložen prema organizacijama civilnog društva, jer su neke od njih bile snažni protivnici režima (ibid.). Uprkos nepovoljnim okolnostima, tokom devedesetih godina formirao se veliki broj grupa građana i udruženja koja su se otvoreno suprotstavljala jeziku mržnje i ratnim dejstvima, pomagala žrtvama i borila se za ljudska i socijalna prava (Milivojević 2006). Upravo su ove organizacije imale ključnu ulogu u pokretanju građanskog aktivizma koji će konačno rezultovati padom Miloševićevog režima.

Inostrana pomoć je bila od vitalnog značaja za održavanje i rad ovih organizacija (Fagan & Ostojić 2008, Kolin 2005). Zapadne vlade, agencije za pomoć i fondacije odigrale su važnu ulogu u osnivanju i delovanju srpskih neprofitnih organizacija tog vremena, jer su njihovi programi bili usredsređeni upravo na razvoj civilnog društva i demokratije (ibid.). Mada je međunarodna zajednica i dalje prisutna na strani donatora, danas se samo 15% udruženja finansira iz ovih izvora, dok je samofinansiranje prijavilo 63% organizacija; lokalna uprava je izvor finansiranja za 33%, a građani za 23% organizacija (IPSOS Strategic Marketing & Velat 2019). Kada je reč o inostranim donatorima, treba pomenuti da neke od najznačajnijih programa podrške razvoju filantropije u Srbiji finansiraju međunarodne fondacije, odnosno razvojne agencije. U ovom kontekstu treba pomenuti dva naročito relevantna projekta. Jedan je *Projekat za unapređenje okvira za davanje* koji ima za cilj unapređenje filantropskog ekosi-

stema i povećanje davanja, koji realizuje Koalicija za dobročinstvo⁵, a finansira Američka agencija za međunarodni razvoj – USAID. Drugi je projekat Trag fondacije, „Fondacija našeg kraja – zajednica se pita!“ koji ima za cilj osnivanje lokalnih fondacija u Srbiji, a podržava ga Fondacija C. S. Mott. Iz ovoga se može zaključiti da je uticaj međunarodnih donatora na razvoj civilnog sektora i filantropije u Srbiji i dalje značajan (Radovanović 2021a).

Nakon demokratskih promena 2000. godine, nastupio je period afirmacije organizacija civilnog društva, kada su socijalne i ekonomske reforme otvorile nove uslove za nesmetani razvoj trećeg sektora (Kolm 2009, Radovanović 2021a). U periodu 2001–2012. godine usvojen je pravni okvir za funkcionisanje neprofitnog sektora koji je u skladu sa najvišim evropskim standardima (Popović i saradnici 2018). Napori organizacija civilnog društva bili su posebno važni za izgradnju vladavine prava, za edukaciju građana o demokratskom političkom sistemu, kao i na polju ljudskih prava i poboljšanja položaja marginalizovanih grupa (ibid.). Od 2012. godine, uslovi za delovanje civilnog društva su postali otežani, što se ogleda u predlaganju restriktivnijih mera za funkcionisanje organizacija civilnog društva, kao i u smanjenoj responsivnosti državnih organa na zahteve organizacija i aktivista (Popović i saradnici 2018). Štaviše, pojavile su se takozvane nevladine organizacije koje organizuje vlada (GONGO) i političke nevladine organizacije (PONGO) sa ciljem da podrže i legitimišu vladine odluke ili da dobiju subvencije iz državnog budžeta (Ćeriman & Fiket 2019). Globalni savez organizacija civilnog društva CIVICUS stavio je Srbiju na listu za praćenje zbog sve većih ograničenja građanskih sloboda, a rejting Srbije je 2019. godine snižen sa suženog na opstruirani prostor za delovanje građanskog društva, što ukazuje na situaciju u kojoj „država nameće niz zakonskih i vanzakonskih ograničenja civilnom društvu“ (CISCO 2019).

5.5. Građanski aktivizam, solidarnost i filantropija kao odgovor na krizu demokratije i nejednakosti

Tokom protekle decenije Srbiju, ali i druge zemlje Zapadnog Balkana, obeležio je blagi porast protestnih i građanskih inicijativa, nakon dužeg perioda stagnacije u sferi progresivnog građanskog aktivizma. Koliko god se radilo o

⁵ Koaliciju za dobročinstvo predvodi Fondacija Ana i Vlade Divac, uz finansijsku podršku Američke agencije za međunarodni razvoj – USAID. Koaliciju za dobročinstvo čine Trag fondacija, Catalyst Balkans, SMART Kolektiv, Srpski filantropski forum, Forum za odgovorno poslovanje i Privredna komora Srbije.

povremenim događajima, koji i dalje ne uspeavaju da mobilišu građanstvo na način na koji to čine postojeće vladajuće, sve više autokratske strukture, promena u društvenoj klimi je vidljiva i protesti postaju sve češći (Fagan & Sircar 2017).⁶ Povodi su različiti: od korupcijskih skandala preko uzurpacije urbanih prostora do uništavanja životne sredine (Bieber & Brentin 2018; Vasiljević 2018). Ovaj trend nam govori o postojećem građanskom nezadovoljstvu zbog nedostatka političke odgovornosti, nezadovoljavajućeg životnog standarda, ali i o želji građana da se aktivnije uključe u društveni i politički život svojih zajednica. S jedne strane ovo je donekle odjek globalnih rastućih zahteva za odgovornijom i inkluzivnijom demokratijom – oličenih u čitavom nizu protestnih inicijativa, od Occupy pokreta, preko masovnih protesta protiv mera štednji, do globalnog pokreta za ekološku pravdu. S druge strane, ovaj građanski angažman se mora razumeti i u kontekstu izneverenih očekivanja od post-socijalističke tranzicije na Zapadnom Balkanu. Umesto približavanja članstvu u EU, dostizanja vladavine prava i rasta ekonomskog standarda, tri decenije ekonomske liberalizacije i političke transformacije iz jednopartijskog sistema u politički pluralizam, doneli su društvima Zapadnog Balkana masovno rasprostranjenu zloupotrebu političke i ekonomske moći, sve veći rast društveno-ekonomske nejednakosti, a odnedavno i rastući trend autokratske vladavine i „zarobljavanja“ institucija (Bieber 2018, Castaldo 2020, Lemstra 2020).

Osim velikih antirežimskih protesta – od „bosanskih plenuma“ 2014. godine, preko „Šarene revolucije“ u Makedoniji, koja je dovela do smene vlasti 2017. godine, do protesta „1 od 5 miliona“ u Beogradu krajem 2018. godine i tokom 2019. godine – čitav region je tokom poslednjih nekoliko godina bio poprište većeg broja lokalnih građanskih borbi, uglavnom za očuvanje urbanog nasleđa/protiv investitorskih intervencija u urbani prostor, i za očuvanje životne sredine. Najveći protest u Beogradu, nakon 5. oktobra 2000. godine, održan je u maju 2016, u znak protesta protiv ilegalnog rušenja u delu grada „Savamala“ radi raščišćavanja prostora za kontroverzni projekat Beograd na vodi. „Pravo na grad“, „ZA

⁶ Naravno, mora se pomenuti da je u sferi građanskog organizovanja prisutan i porast konzervativnih, čak i ekstremno desnih inicijativa, koje okupljaju građane oko vrednosno upitnih ciljeva kao što su podrška osuđenim ratnim zločincima, uz korišćenje ratnohuškackog jezika, ili protesti protiv takozvanih ilegalnih migranata i sl. (Džombić 2014). Opažen je i porast takozvanih GONGO (vladinih „nevladinih“ organizacija), koje simulirajući principe rada u nezavisnom, građanskom sektoru, zapravo sprovode ciljeve stranaka na vlasti, instrumentima karakterističnim za delovanje trećeg sektora (Popović, Stojanović i Selaković 2018). Međutim, kontekst koji nas ovde zanima odnosi se na progresivno građansko delovanje, bazirano na demokratskim vrednostima uključivanja, jednakosti i društvene pravde, te u ovom segmentu mapiramo skorašnju dinamiku razvoja građanskog aktivizma shvaćenog u ovakvom vrednosnom ključu.

Krov nad glavom“, „Solidarna kuhinja“ samo su neke od inicijativa koje se bave društvenom (ne)pravdom i koje uspeavaju da privuku značajnu pažnju medija. Eko-aktivizam proteklih godina okuplja sve više učesnika koji se mobilišu oko različitih tema, od komšijskih odbrana javnih zelenih površina, preko protesta za odbranu reka i protiv izgradnji malih hidroelektrana, do masovnih protesta poput „Ekološkog ustanka“ održanog u Beogradu aprila 2021. uz podršku više od 70 ekoloških organizacija iz Srbije i regiona.⁷ U poslednje vreme najaktivniji protesti i lokalne borbe, širom regiona, tiču se borbi protiv izgradnje malih hidroelektrana (MHE) na brzim planinskim rekama.⁸ Meštani malog sela Rakita, u avgustu 2020. godine, uz pomoć aktivista iz cele Srbije, organizovali su ručno vađenje cevi MHE prethodno bespravno postavljenih na dnu rečnog korita. U kosovskom gradu Štrpce, lokalni stanovnici srpskog i albanskog porekla su zajedničkim snagama stali u odbranu svoje lokalne reke, koja im je i jedini izvor pijaće vode. Pored ovih aktivnosti, postoji čitav niz lokalnih, manje ili više formalizovanih, inicijativa aktivnih građana i organizacija koje nastoje da proizvedu društvenu promenu (Pudar Draško, Fiket and Vasiljević 2020). Raspon tema oko kojih se građani mobilišu je širok, od inicijativa za zaštitu urbanog nasleđa i prostora, preko borbi za očuvanje prirodnih resursa, do antivladinih protesta, i protesta protiv korupcije, uzurpacije demokratskih institucija i društvene nepravde (Vasiljević 2019; Vasiljević 2021).

Međutim, mali deo građana Srbije učestvuje u tim akcijama. U 2018. samo 7% je prisustvovalo javnom okupljanju ili protestnom skupu u poslednje dve-tri godine (CRTA 2018). Na pitanje da li su u tom periodu učestvovali u barem jednoj akciji koja se odnosi na politiku i donošenje odluka, kao što su: rasprava o politici, potpisivanje peticija, učešće na javnim skupovima, demonstracije, protestni skupovi, prijavljivanje problema medijima ili policiji, ili drugo, 39 % ispitanika je izjavilo da jeste (ibid.). Međutim, ako se isključi diskusija o politici sa drugima, samo je 26% građana učestvovalo u barem jednoj akciji koja se

⁷ U vreme finalizacije ove studije, u Srbiji su se odvijali masovni protesti i blokade puteva inicirani građanskim nezadovoljstvom zbog najavljenih izmena zakona o referendumu i eksproprijaciji. Ove izmene u legislativi su protumačene kao priprema terena za dugo najavljivani projekat eksploatacije litijuma u dolini Jadra u Srbiji, koji će sprovesti multinacionalna kompanija Rio Tinto. Ovaj projekat je već duže vreme meta najžešćih kritika brojnih organizacija civilnog društva, naročito iz domena ekologije i zaštite životne sredine.

⁸ „Izgradnja MHE je u fokusu žestokih rasprava već neko vreme. U početku hvaljene zbog sposobnosti da proizvode čistu energiju, MHE su se ubrzo našle na udaru mnogih stručnih kritika, jer je postalo jasno da njihovi štetni efekti uveliko prevazilaze potencijalne koristi. Koristeći snagu malih, brzih planinskih potoka, MHE značajno utiču na čitav ekosistem, zaustavljanjem rečnih tokova i migracija riba, indukujući morfološke promene u flori i utičući na obližnju floru i faunu“, videti: <https://biepag.eu/environmental-activism-in-the-balkans-from-direct-action-to-political-subjectivity/>.

odnosi na politiku i donošenje odluka (ibid.). Štaviše, građani generalno nemaju mnogo poverenja da će im lični angažman, odnosno uključivanje u demokratski proces, omogućiti da utiču na promene u svojoj zemlji (CRTA 2021, Radovanović 2021a). Nalaz da građani i građanke Srbije ne veruju da imaju moć da utiču na situaciju u svojoj zemlji ponavlja se iz istraživanja u istraživanje. Tako su Fiket i dr. (2017), u svojoj studiji o političkim orijentacijama građana Srbije utvrdili da građani imaju nizak nivo uverenja da su sposobni i kompetentni da razumeju društveno-politička pitanja, kao i nizak nivo uverenja da će njihov doprinos biti cenjen, što je potencijalno barijera za građanski angažman i razvoj lokalne filantropije.

Što se tiče uključenosti građana u rad organizacija civilnog društva, ona je na veoma niskom nivou. Kako ukazuju nalazi istraživanja na nacionalnom reprezentativnom uzorku, značajna većina anketiranih građana (79%) smatra se nedovoljno informisanom kada je reč o radu organizacija građanskog društva (IPSOS Strategic Marketing & Velat 2019). Većina građana (95%) ni na koji način ne učestvuje u radu organizacija. Neki građani su naveli da su članovi (3%), neki da su volonteri ili članovi, a neki da su samo volonteri (po 1%).

Za razumevanje mobilizacijskog potencijala građanskog angažmana u poslednjih nekoliko godina bitna su dva zapažanja. Prvo, organizacije civilnog društva sve manje se percipiraju kao pokretači promena. Sa jedne strane, višedecenijske kampanje koje portretišu organizacije civilnog društva kao „strane plaćenike“, a sa druge, zloupotrebe i pronevere pojedinih organizacija i kampanja, urušili su poverenje građana. Osim toga, projektno orijentisan rad, usmeravan od velikih donatora, fokus na delimičnim institucionalnim reformama umesto na pronalaženju sistemskih rešenja, te česta saradnja sa lokalnim i centralnim vlastima, doprineli su padu poverenja u „tradicionalne“ nevladine organizacije i sumnju u njihove kapacitete da adekvatno kanališu i artikulišu nezadovoljstva i probleme građana. Negativne percepcije značajnog dela građana o organizacijama civilnog društva potvrđene su i brojnim empirijskim istraživanjima (IPSOS Strategic Marketing & Velat 2019, SIGN Network 2019, Trag fondacija 2021).

Kada je u pitanju učešće građana u dobrotvornim akcijama, gotovo dve petine ispitanika nikada nije učestvovala u nekoj dobrotvornoj akciji, a u poslednje tri godine to prijavljuje oko polovina ispitanika (Trag fondacija 2020). Među onima koji su u toku poslednje tri godine učestvovali u filantropskim akcijama, najučestaliji način pomaganja je davanje novca (83%), drugi najprisutniji način

podrške je davanje materijalnih dobara (49%), dok je na trećem mestu kombinovanje donacija u novcu i robi (38%). Pored toga, svaki treći građanin koji je u prethodne tri godine bio uključen u neku dobrotvornu akciju to je činio kroz volonterski rad. Približno isti procenat pružao je psihološku i moralnu pomoć osetljivim kategorijama stanovništva. Najčešća svrha učestvovanja pojedinaca (53%) u filantropskim akcijama bila je lečenje bolesne dece. Svaki peti ispitanik, odnosno 20%, uključio se sa željom da pomogne „lečenju bolesnih“, a 17% građana je izjavilo da je učestvovalo u različitim akcijama „pomoći za siromašne“.

Drugo, iako je nesumnjivo došlo do porasta građanskog aktivizma u čitavoj regiji, ovaj vid angažmana i dalje se dešava samo sporadično, često velikim intenzitetom, ali kratkim trajanjem, sa slabom organizacijom i upitnom učinkovitosti. S obzirom na naročitu volju građana da se angažuju u svojim lokalnim zajednicama oko pitanja koja se neposredno tiču njihovog svakodnevnog života, otvara se posebno značajno pitanje daljih efekata ovakvog tipa mobilizacije na osnaživanje osećaja političke efikasnosti kod građana i na demokratizaciju šireg društva.

Navedeni primeri svedoče o vitalnoj potrebi građana čitave regije da se angažuju i udruže, da brane svoja prava i da zahtevaju odgovornost institucija i vladavinu prava. Ali teško je proceniti razmere ovog mobilizacijskog potencijala i njegovog efekta na demokratizaciju šireg društva: koliko se ljudi zaista uključuje? Kakva je njihova percepcija o političkim i društvenim promenama i akterima koji su sposobni da ih ostvare? Može li lokalni građanski angažman obnoviti demokratiju u regionu?

Sa fokusom na opipljiva i konkretna pitanja, koja se tiču svakodnevnog života građana, ovakve inicijative nose izvesni mobilizacijski potencijal i, kako je pokazano, sposobnost da premoste etničke i druge podele među građanima, a time ojačaju i njihov osećaj građanske odgovornosti i moći delovanja. Čak i kada se brzo rasformiraju ili kada ostvare vrlo ograničene rezultate, one ipak menjaju javni diskurs i utiskuju se u kolektivnu imaginaciju, te na taj način otvaraju prostor za nova udruživanja i angažman u budućnosti. Da li su lokalne fondacije šansa za lokalne građanske inicijative, jedno je od pitanja na koje smo probali da nađemo odgovor terenskim istraživanjem.

5.6. Karakteristike užeg konteksta

Lokalne fondacije se pojavljuju u četiri regiona Republike Srbije: U Beogradskom regionu deluje jedna fondacija, i to na Gradskoj opštini Obrenovac; U Regionu Vojvodine deluju dve fondacije – jedna u gradu Pančevu i druga na Opštini Stara Pazova; U Regionu Šumadije i zapadne Srbije deluju dve fondacije – jedna u Šapcu⁹, druga u Novom Pazaru; U Regionu istočne i južne Srbije deluju dve fondacije – jedna u Zaječaru i druga u Nišu.

Lokalne zajednice u kojima deluju lokalne fondacije su heterogene kada je u pitanju veličina, merena brojem stanovnika. Najveći je grad Niš sa preko 250.000 stanovnika; Novi Pazar, Šabac i Pančevo su približne veličine, sa nešto više od 100.000 stanovnika; Obrenovac i Stara Pazova imaju nešto više od 70.000, odnosno 65.000 stanovnika, a najmanji broj stanovnika ima Zaječar – nešto manje od 60.000.

Tabela 3. Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti, prema popisu iz 2011. godine

	Obrenovac	Pančevo	Stara Pazova	Šabac	Novi Pazar	Zaječar	Niš
Ukupno	72.085	123.414	65.792	115.884	100.410	59.461	260.237
Srbi	67.185	97.499	54.516	110.642	16.234	52.292	243.381
Albanci	17	68	9	7	202	40	97
Bošnjaci	14	102	17	23	77.443	4	44
Bugari	26	501	12	9	5	181	927
Bunjevci	7	13	4	1	1	-	10
Vlasi	1	10	2	4	-	2.856	15
Goranci	5	84	21	49	246	28	202
Jugosloveni	99	586	206	123	67	89	416
Mađari	37	3.422	131	60	6	14	68
Makedonci	138	4.558	179	80	7	148	823
Muslimani	73	414	83	393	4.102	28	58
Nemci	11	196	27	11	2	6	28
Romi	1.574	2.118	1.193	1.902	566	753	6.996
Rumuni	43	3.173	8	48	-	204	26
Rusi	31	90	52	35	13	7	62

⁹ Kao što je već napomenuto, fondacija iz Šapca je izašla iz programa. Budući da je u trenutku realizacije projekta bila aktivna, dajemo i prikaz konteksta koji se tiče ove fondacije.

Rusini	2	14	9	6	-	-	4
Slovaci	18	1.411	5.212	15	-	5	38
Slovinci	14	120	27	18	4	23	104
Ukrajinci	8	38	47	20	4	2	20
Hrvati	106	880	1.336	165	20	71	398
Crnogorci	200	529	122	70	44	98	659
Ostali	131	450	78	161	312	150	420
Nisu se izjasnili	1.021	4.278	1.838	1.256	216	1.400	3.018
Regionalna pripadnost	6	1.185	180	28	70	29	61
Nepoznato	1.757	1.675	483	758	846	1.033	2.362

Izvor: Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2020. godina, RZS.

U tabelama 3 i 4 predstavljeni su podaci o stanovništvu lokalnih zajednica prema nacionalnoj pripadnosti i veroispovesti. Možemo primetiti da je većinsko stanovništvo srpske nacionalnosti i pravoslavne veroispovesti, izuzev u Novom Pazaru, gde je većinsko stanovništvo bošnjačke nacionalnosti i islamske veroispovesti.

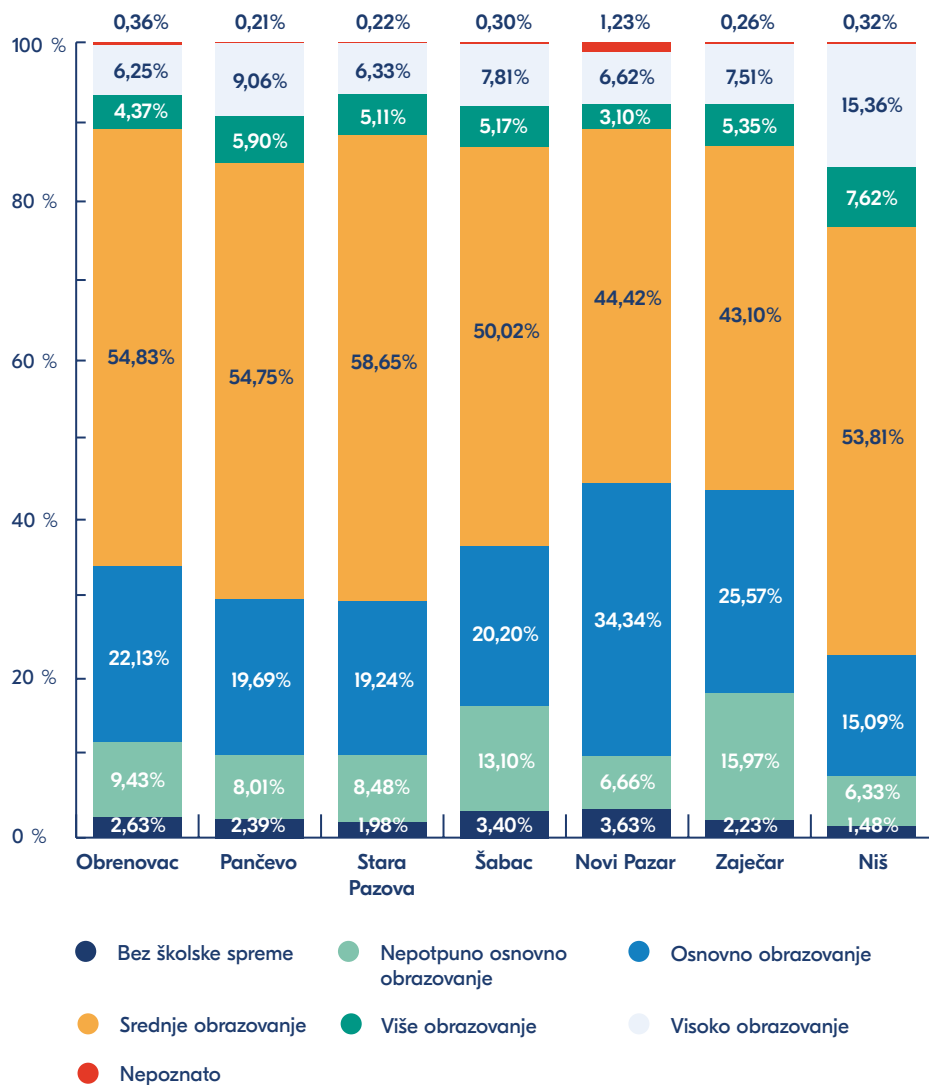
Tabela 4. Stanovništvo prema veroispovesti, prema popisu iz 2011. godine

	Obrenovac	Pančevo	Stara Pazova	Šabac	Novi Pazar	Zaječar	Niš
Pravoslavna	67999	105546	55486	111054	16051	54738	240765
Katolička	229	3930	1724	291	51	192	809
Protestantska	30	2759	4940	68	3	36	258
Ostale hrišćanske	34	52	56	28	4	27	117
Islamska	190	769	126	760	82710	164	2486
Judaistička	1	31	3	2	-	-	12
Istočnjačke veroispovesti	10	47	8	8	1	19	80
Ostale veroispovesti	19	82	7	12	-	18	50
Agnostici	15	102	17	28	3	12	109
Nisu vernici (ateisti)	441	1826	431	478	71	376	2656
Nisu se izjasnili	1248	5548	2334	1592	360	1947	6578
Nepoznato	1856	2171	541	982	860	1400	3568

Izvor: Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2020. godina, RZS.

Grafikon 1 daje podatke o stanovništvu starom 15 i više godina prema školskoj spremi. Najveći broj stanovnika bez školske spreme, sa nepotpunim osnovnim ili samo završenim osnovnim obrazovanjem (skoro 45%) živi na teritorijama Novog Pazara i Zaječara. Od posmatranih zajednica, Niš ima najveći udeo stanovnika sa višim i visokim obrazovanjem (23%).

Grafikon 1. Stanovništvo staro 15 i više godina, prema školskoj spremi, prema popisu 2011. godine

Izvor: Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2020. godina, RZS.

Prema broju formalno zaposlenih lica, uviđamo razlike između posmatranih gradova i opština. U Novom Pazaru i Zaječaru broj registrovanih zaposlenih lica na 1000 stanovnika je ispod republičkog proseka. U ova dva grada, kao i u Nišu, broj registrovanih nezaposlenih lica na 1000 stanovnika veći je od republičkog proseka. Kada su u pitanju prosečne zarade u posmatranim gradovima i opštinama, samo Obrenovac ima prosečnu zaradu po zaposlenom koja je iznad republičkog proseka.

Tabela 5. Zaposlenost i zarade

	Broj zaposlenih	Broj zaposlenih lica na 1000 stanovnika*	Broj nezaposlenih lica	Broj nezaposlenih lica na 1000 stanovnika**	Prosečna zarada bez poreza i doprinosa, po zaposlenom***
Obrenovac	24.606	341	3.679	51	55.680
Pančevo	37.990	318	6.635	56	54.134
Stara Pazova	21.378	330	1.419	22	49.044
Šabac	34.980	318	6.306	57	48.586
Novi Pazar	19.770	185	20.223	189	41.302
Zaječar	13.199	247	4.752	89	48.144
Niš	83.728	327	23.358	91	51.009

Izvor: Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2020. godina, RZS.

* republički prosek za 2019 iznosio je 313

** republički prosek za 2019. godinu iznosio je 70

*** republički prosek za 2019. godinu iznosio je 54.919

Tabela 6 daje podatke o registrovanoj zaposlenosti prema sektoru delatnosti. U većini posmatranih gradova i opština, najveće učešće zaposlenih je u sektoru prerađivačke industrije, izuzev u Zaječaru, gde je najveće učešće u sektoru trgovine na veliko i malo i popravke motornih vozila, dok je u Novom Pazaru približno isto učešće zaposlenih u ova dva sektora. Kada poredimo učešća registrovane zaposlenosti u posmatranim lokalnim zajednicama, uviđamo da je najveće učešće registrovane zaposlenosti u sektoru prerađivačke industrije u Staroj Pazovi (34, 1%), a najmanje u Zaječaru (14, 1%). Primetno je da je u odnosu na druge gradove i opštine, u Obrenovcu značajno veće učešće registrovane zaposlenosti u sektoru administrativnih i pomoćnih uslužnih delatnosti (18, 3%), u Novom Pazaru u sektoru obrazovanja (12, 0%), u Zaječaru u sektoru zdravstvene i socijane zaštite (11, 3%), dok je u Šapcu učešće registrovanih individualnih poljoprivrednika veće nego u drugim posmatranim gradovima i opštinama (8, 8%).

Tabela 6. Registrovana zaposlenost prema sektorima delatnosti

	Obrenovac	Pančevo	Stara Pazova	Šabac	Novi Pazar	Zaječar	Niš
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	0,1	2,3	1,2	0,6	0,3	2,0	0,2
Rudarstvo	0,1	0,8	0,1	0,1	0,3	3,9	0,2
Prerađivačka industrija	21,5	22,6	34,1	29,4	18,5	14,1	25,6
Snabdevanje električnom energijom, gasom i parom	9,9	1,3	0,4	0,7	0,7	1,8	1,0
Snabdevanje vodom i upravljanje otpadnim vodama	2,0	2,3	1,2	1,7	2,2	2,0	2,4
Građevinarstvo	4,0	4,5	4,2	4,8	9,7	3,7	3,9
Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila	13,1	19,4	23,4	17,7	18,3	16,9	16,5
Saobraćaj i skladištenje	5,8	6,2	10,2	6,0	6,9	5,0	6,6
Usluge smeštaja i ishrane	2,2	3,5	2,5	2,5	4,0	3,5	4,3
Informisanje i komunikacije	1,0	1,7	0,9	1,1	1,2	1,4	3,7
Finansijske delatnosti i delatnost osiguranja	1,2	1,7	0,6	1,6	1,0	1,6	1,8
Poslovanje nekretninama	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,2	0,2
Stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti	2,1	4,4	2,5	3,1	2,6	2,9	4,3
Administrativne i pomoćne uslužne delatnosti	18,3	2,8	5,0	1,9	1,3	3,4	2,6
Državna uprava i obavezno socijalno osiguranje	3,0	5,6	2,3	4,2	6,4	9,5	5,0
Obrazovanje	5,1	6,3	3,4	6,3	12,0	8,2	8,8
Zdravstvena i socijalna zaštita	5,2	9,2	3,3	6,3	7,5	11,3	9,2
Umetnost, zabava i rekreacija	1,1	1,5	1,2	1,2	1,3	1,5	1,5
Ostale uslužne delatnost	1,3	2,1	1,5	1,8	3,0	2,0	2,0
Registrovani individualni poljoprivrednici	2,9	1,7	1,6	8,8	2,8	5,1	0,1

Izvor: Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2020. godina, RZS.

5.7. Lokalne fondacije Srbije, na prvi pogled

Pre nego što rezultati terenskog istraživanja budu predstavljeni, biće izneti osnovni podaci o lokalnim fondacijama na osnovu postojećih statuta i internet prezentacija.

Fondacija Iskorak, Zaječar

Fondacija Iskorak prva je lokalna fondacija u Srbiji, osnovana u Zaječaru 2013. godine. Ovu fondaciju osnovalo je udruženje građana „Zaječarska inicijativa“ s ciljem da doprinese razvoju zajednice u Timočkoj Krajini, sa fokusom na grad Zaječar. Fondacija Iskorak radi na razvoju svoje lokalne zajednice kroz četiri široke aktivnosti: pokretanje i korišćenje lokalnih resursa; prikupljanje sredstava van zajednice za različite potrebe koje u zajednici postoje; davanje donacija udruženjima građana i neformalnim grupama za vlastite aktivnosti kojima se doprinosi razvoju zajednica u Timočkoj Krajini i rešavanju konkretnih izazova građana, dok u izuzetnim slučajevima, najčešće kada se radi o humanitarnim akcijama, primaoci donacije mogu da budu i pojedinci; jačanje društvenog kapitala – poverenja i odnosa između ljudi u zajednicama. Preko internet stranice fondacije moguće je prikupljati sredstva za različite inicijative udruženja građana ili neformalnih grupa, a na osnovu procene Savetodavnog odbora fondacije.

Fondacija za mlade Obrenovca

Fondaciju za mlade Obrenovca osnovala je grupa mladih aktivista u junu 2014. Godine, sa željom da se Obrenovac što pre oporavi od posledica poplava. Osnovni cilj Fondacije je podrška i pomoć deci i mladima da oblikuju lokalnu zajednicu u kojoj žive po svojoj meri i potrebama. Fondacija pruža podršku organizacijama civilnog društva, neformalnim grupama, institucijama i pojedincima da menjaju vlastito okruženje, utiču na donošenje odluka na lokalnom nivou i stalno unapređuju svoj položaj. Delatnost Fondacije odvija se kroz sprovođenje sopstvenih programskih aktivnosti i/ili kroz davanje podrške projektima i aktivnostima drugih udruženja građana, neformalnih grupa, profesionalnih organizacija, institucija i pojedinaca.

Aktivnosti Fondacije usmerene su na: podršku deci i mladima iz devastiranih područja i područja pogođenih elementarnim nepogodama; osnaživanje

dece i mladih kako bi postali nosioci promena u lokalnoj zajednici i aktivno se uključili u procese donošenja odluka; pospešivanje infrastrukturnog razvoja lokalne zajednice i infrastrukture za decu i mlade; podršku realizaciji ciljeva lokalnog akcionog plana za mlade i lokalnog akcionog plana za decu; afirmisanje vrednosti poput humanosti, solidarnosti, aktivizma, odgovornosti, kreativnosti/inovativnosti, kritičkog mišljenja, kao i drugih vrednosti građanskog društva; pružanje podrške i podsticanje razvoja civilnog društva; razvijanje i promociju filantropije i kulture davanja; identifikovanje i aktiviranje različitih izvora prikupljanja sredstava u lokalnoj zajednici, ali i izvan nje; promovisanje koncepta lokalnih fondacija kao modela za razvoj aktivnih i održivih lokalnih zajednica. Fondacija je uspostavila dva fonda kroz koje direktno podržava lokalne inicijative koje pokreću građani Obrenovca: Omladinski fond i Fond za komšijske inicijative.

Fondacija Front, Novi Pazar

Fondacija Front je osnovana 2015. godine u Novom Pazaru sa misijom da pruži pomoć i podršku građanima da lokalne zajednice u kojima žive oblikuju po svojoj meri i potrebama, kroz pružanje podrške organizacijama civilnog društva, neformalnim grupama, pojedincima i ustanovama, ili sprovođenjem sopstvenih aktivnosti. Neki od ciljeva Fondacije su: pružanje podrške i podsticanje razvoja civilnog društva; afirmisanje vrednosti humanosti, solidarnosti, aktivizma, odgovornosti, kreativnosti, inovativnosti i kritičkog razmišljanja; razvijanje i promocija filantropije i kulture davanja; osnaživanje mladih kako bi postali agenti promena u lokalnim zajednicama i uključili se u procese donošenja odluka. Fondacija prikuplja sredstva iz različitih izvora, posebno se fokusirajući na lokalne resurse i ta sredstva koristi za programe donacija u zajednici, vlastite programe koje sprovodi u zajednici i svoje operativne troškove.

Lokalna fondacija Stara Pazova

Cilj Lokalne fondacije Stare Pazove je da podrži komšije, aktivne građane iz svih mesta sa teritorije Opštine Stara Pazova koji žele da njihova ulica ili kraj u kome žive postanu lepše, bogatije i ugodnije mesto za život. Zalaže se za dodatno obrazovanje mladih, uređenje i ulepšavanje javnih prostora, podršku umetnicima i kulturi, zdravo i ekološko okruženje i razvoj sporta. Uloga fondacije je da bude spona, da poveže ljude koji imaju ideje i inicijativu sa društveno odgovornim kompanijama i pojedincima koji imaju sredstva, vreme i znanje

da te ideje zajedno sprovedu u delo. Oblasti delovanja fondacije su: ulaganje u obrazovanje mladih, podrška kulturi i umetnicima, uređenje javnih površina, razvoj sporta, ekologija i zdravlje.

Lokalna fondacija Pančevo

Lokalna fondacija iz Pančeva razvojna je fondacija koja ima za cilj da trajno doprinese dugoročnom jačanju zajednice jačanjem poverenja unutar nje, kako bi bila homogenija, povezanija, sposobnija i spremnija da se samostalno suoči sa izazovima, odgovori na probleme i reši ih na proaktivan način i u najširem interesu građana i za opšte dobro.

Lokalna fondacija Niš

Lokalna fondacija Niš nastoji da pruži podršku aktivnim Nišlijama koji su spremni da pokrenu pozitivne promene u svojoj ulici, naselju i gradu. Zalaže se za razvoj sporta u Nišu, ulaganje u obrazovanje, podršku kulturi i umetnicima i uređenje javnog prostora. Fondacija je nastala sa idejom da poveže ljude različitih interesovanja i profesija, omogući građanima Niša prostor za aktivno udruživanje i obezbedi podršku za rešavanje problema u lokalnoj zajednici koje građani ne mogu sami da reše.

Lokalna fondacija Šabac

Kao svoj osnovni cilj, Lokalna fondacija iz Šapca navodi pružanje podrške razvoju društvenog kapitala i tranziciji ka solidarnosti u gradu Šapcu, kroz: obezbeđivanje stalnih fondova za zajednicu; podršku širokim interesima stanovnika Šapca i zagovaranje interesa građana u važnim pitanjima u zajednici. Vrednosti na kojima se zasniva fondacija su solidarnost, posvećenost, nezavisnost, poštenje, uvažavanje različitosti i tolerancija, odgovornost, integritet, razvoj kapaciteta, smelost, otvorenost, preduzetnost.

6 Osnovne karakteristike lokalnih fondacija – nalazi anketnog istraživanja

6.1. Angažovano osoblje

U okviru lokalnih fondacija u Srbiji nailazimo na tri kategorije angažovanih osoba: zaposleni (uključujući i stalno zaposlene i zaposlene po ugovoru), stalni volonteri (osobe koje su redovno, aktivno i direktno uključene u rad fondacije, ali nisu u njoj zaposlene) i povremeni volonteri (osobe koje su bez naknade jednom ili s vremena na vreme bile uključene u rad fondacije ili u neke od aktivnosti fondacije).

Shodno malom broju lokalnih fondacija, broj osoba angažovanih u okviru lokalnih fondacija koje deluju na teritoriji Srbije je neznatan. Tokom 2021. godine u radu lokalnih fondacija učestvovalo je ukupno 77 osoba (najveći broj uključenih u rad u posmatranom periodu), uključujući zaposlene, stalne i povremene volontere, dok je 2015. godine bilo angažovano svega 9 osoba. Treba imati u vidu da se u posmatranom periodu menjao broj lokalnih fondacija, te u proseku govorimo o najviše 13 osoba po fondaciji, odnosno najmanje 5 po fondaciji.

Tabela 7. Osoblje lokalnih fondacija – broj i struktura

	2021.		2020.		2019.		2018.		2017.		2016.		2015.		2014.	
	Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak
Zaposleni	3	3,90%	3	6%	3	25%	51	13,51%	4	12,12%	10	14,49%	4	44,44%	4	28,57%
Stalni volonteri	33	42,86%	28	56%	7	58,33%	56	24,32%	9	27,27%	9	13,04%	5	55,56%	10	71,43%
Povremeni volonteri	41	53,25%	19	38%	2	16,67%	22	62,16%	20	60,61%	50	72,46%	0	0%	0	0%
Ukupno	77	100%	50	100%	12	100%	57	100%	33	100%	69	100%	9	100%	14	100%

Što se tiče strukture osoblja, lokalne fondacije se dominantno oslanjaju na rad volontera. Učešće zaposlenih u ukupnom broju osoba aktivnih u okviru lokalnih fondacija u posmatranom periodu kretao se od 3, 90% 2021. do 44, 44% 2015. godine.

Budući da još uvek nisu osnovane, lokalne fondacije u nastajanju nemaju zaposlene. U prvoj godini postojanja ove grupe građana dominantno su se oslanjale na angažman stalnih volontera, dok se tokom druge godine nešto veći broj povremenih volontera uključuje u rad fondacije u odnosu na broj stalno angažovanih.

Tabela 8. Osoblje lokalnih fondacija u nastajanju – broj i struktura

	2021.		2020.	
	Broj	Postotak	Broj	Postotak
Zaposleni	0	0%	0	0%
Stalni volonteri	23	39,66%	21	72,41%
Povremeni volonteri	35	60,34%	8	27,59%
Ukupno	58	100%	29	100%

U poslednje dve godine broj zaposlenih u fondacijama koje su već osnovane kretao se oko 15%. Tokom 2020. ove fondacije su se dominantno oslanjale na rad povremenih volontera, koji su činili oko polovine ukupnog broja osoblja, dok je tokom 2021. učešće stalnih volontera bilo oko polovine svih angažovanih. 6.2.

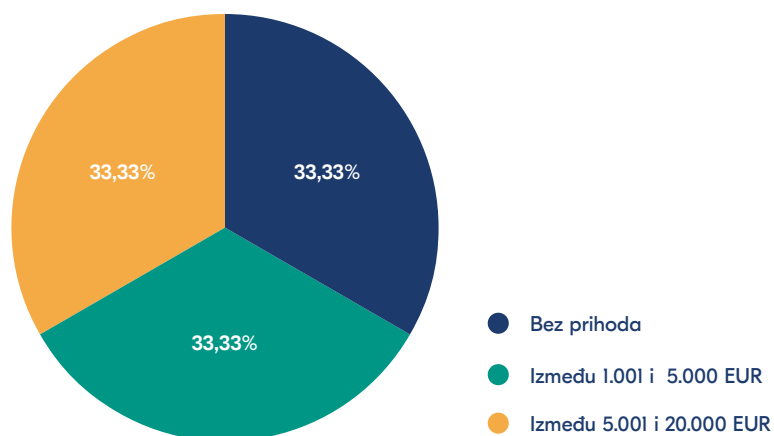
Tabela 9. Osoblje lokalnih fondacija koje su već osnovane – broj i struktura

	2021.		2020.	
	Broj	Postotak	Broj	Postotak
Zaposleni	3	15,79%	3	14,29%
Stalni volonteri	10	52,63%	7	33,33%
Povremeni volonteri	6	31,58%	11	52,38%
Ukupno	19	100%	21	100%

6.2. Budžet

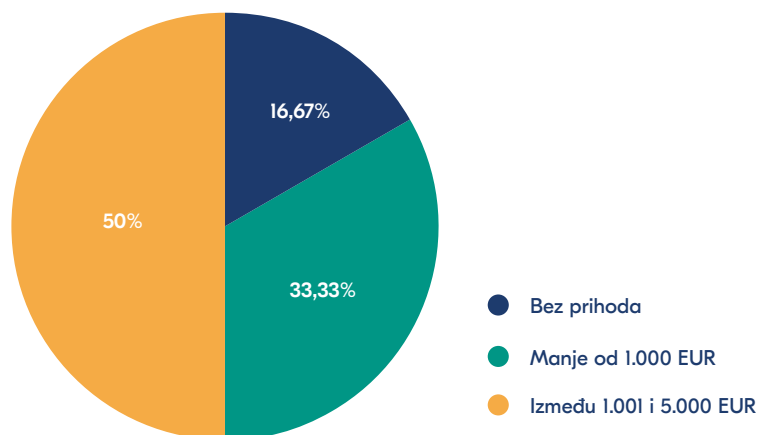
Trećina lokalnih fondacija u prvih 6 meseci 2021. godine nije ostvarila prihod, trećina je ostvarila prihod između 1.001 i 5.000 evra, dok je budžet trećine bio između 5.001 i 20.000 evra.

Grafikon 2. Prihod lokalnih fondacija – prvih šest meseci 2021. godine

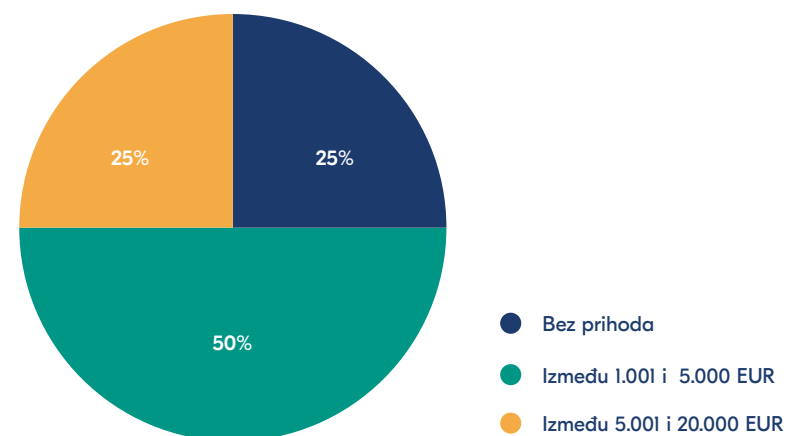
U prethodnoj, 2020. godini, polovina lokalnih fondacija je raspolagala budžetom između 1.001 i 5.000 evra, trećina je imala na raspolaganju manje od 1.000 evra, dok je 16,67% fondacija bilo bez prihoda.

Grafikon 3. Prihod lokalnih fondacija – 2020. godina

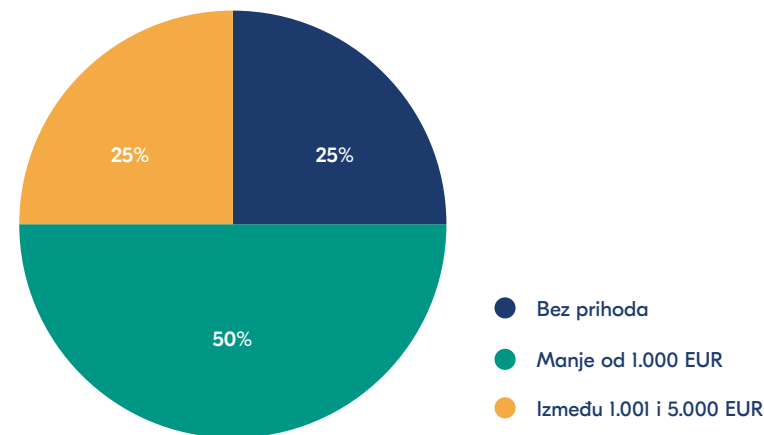
Kada posmatramo lokalne fondacije u nastajanju, uviđamo da je od njih četiri jedna bila bez prihoda, jedna je ostvarila prihod između 5.001 i 20.000 evra, a dve su ostvarile prihod između 1.001 i 5.000 evra. U istom periodu, jedna od fondacija koje su već osnovane nije ostvarila prihod, dok je druga imala prihod između 5.001 i 20.000 evra.

Grafikon 4. Prihod lokalnih fondacija u nastajanju – prvih šest meseci 2021. godine

Tokom 2020. godine, jedna lokalna fondacija u nastajanju je delovala bez prihoda, dve su raspolagale sa manje od 1.000 evra, a jedna je ostvarila prihod između 1.001 i 5.000 evra. Obe fondacije koje su već osnovane su raspolagale budžetom između 1.001 i 5.000 evra.

Grafikon 5. Prihod lokalnih fondacija u nastajanju – 2020. godina

Budžeti dve lokalne fondacije koje su uzele učešće u ovom istraživanju razlikovali su se u posmatranom periodu. Tokom četiri od osam posmatranih godina jedna fondacija je bila bez prihoda. Tokom pet godina u posmatranom periodu jedna fondacija je ostvarila prihod u iznosu od preko 20.001 evra godišnje.

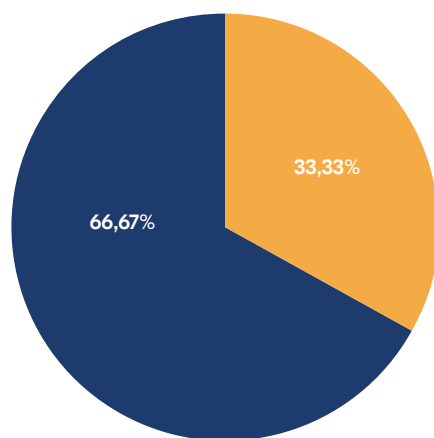
Tabela 10. Godišnji prihod lokalnih fondacija koje su već osnovane

	2021.		2020.	
	Broj	Procent	Broj	Procent
Zaposleni	0	0%	0	0%
Stalni volonteri	23	39,66%	21	72,41%
Povremeni volonteri	35	60,34%	8	27,59%
Ukupno	58	100%	29	100%

6.3. Upravljanje i donošenje odluka

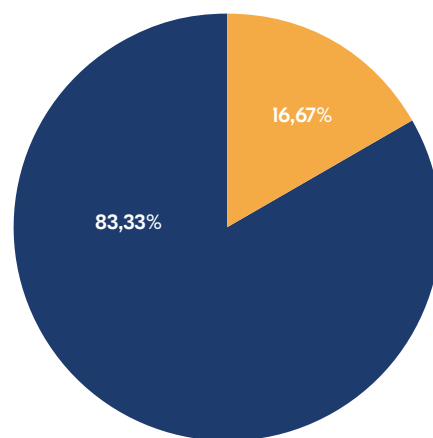
U 66,67% slučajeva upravitelji lokalnih fondacija su muškarci. Kada je reč o starosnoj dobi upravitelja/ki, oni su mahom mlađi ljudi – u 83,33% slučajeva imaju između 31 i 40 godina starosti. U najvećem broju slučajeva (83,33%) upravitelji poseduju više ili visoko obrazovanje.

Grafikon 6. Upravitelj – pol

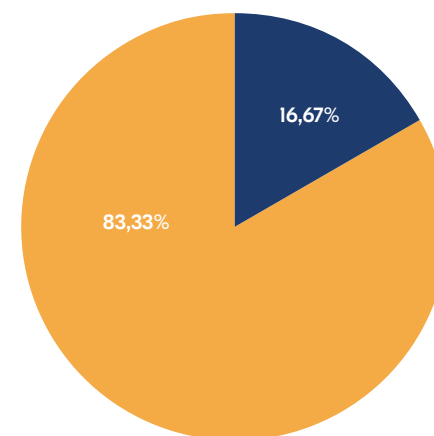
● Muškarci
● Žene

Grafikon 7. Upravitelj – starosna dob

● Između 31 i 40
● Između 41 i 50

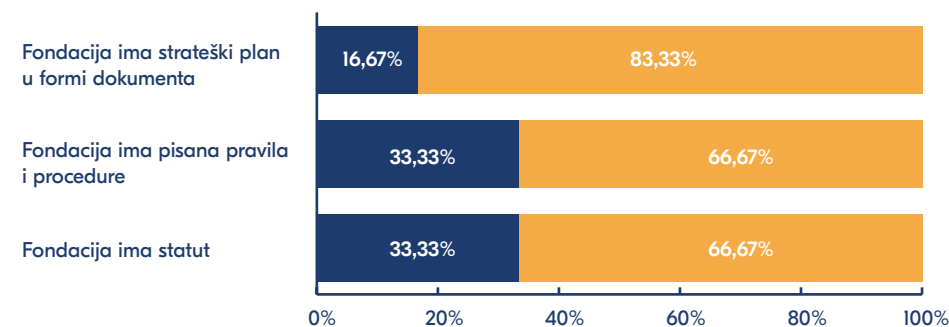
Grafikon 8. Upravitelj – nivo obrazovanja

● Srednja škola
● Viša škola, fakultet

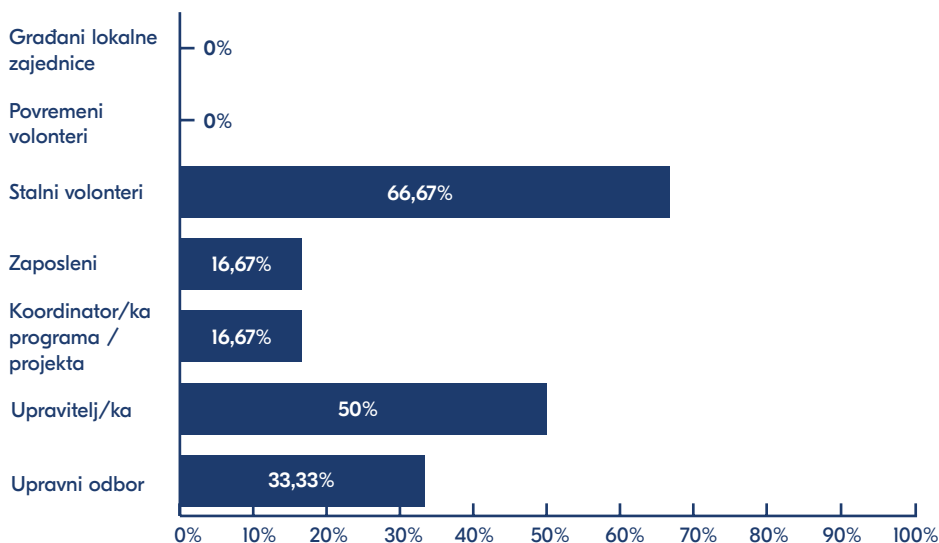
Fondacije mahom nemaju pisana pravila, procedure i planske odluke. Izuzev dve koje su u zakonskoj obavezi da imaju statut, fondacije u nastajanju ne poseduju statut. Strateški plan u formi dokumenta poseduje samo jedna od posmatranih šest lokalnih fondacija (i to fondacija koja je već osnovana), dok pisana pravila i procedure za donošenje odluka koje se tiču rada fondacije imaju dve fondacije (u pitanju su fondacije u nastajanju).

Grafikon 9. Pisana pravila i procedure rada

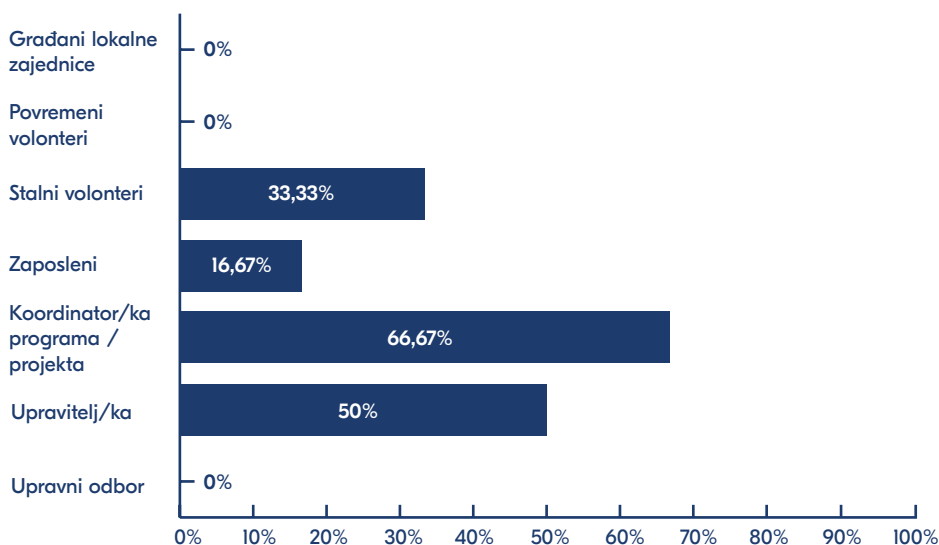
Kada su u pitanju strateške odluke, u najvećem broju slučajeva (66,67%) njih donose stalni volonteri i/ili upravitelj/ka (u 50,00% slučajeva). Dve fondacije od posmatranih šest su navele i da upravni odbor učestvuje u donošenju strateških odluka, od kojih je jedna u nastajanju, a druga je već osnovana fondacija. U manjem broju slučajeva strateške odluke donose koordinatori aktivnosti i zaposleni (16,67%). Povremeni volonteri i šire građanstvo nisu uključeni u donošenje strateških odluka.

Grafikon 10. Ko donosi strateške odluke?

U najvećem broju slučajeva (66,67%), operativne odluke su delegirane na nivo osobe koja koordinira određenom aktivnošću i/ili ih donosi upravitelj/ka fondacije. Stalni volonteri su takođe uključeni (u 33,33% slučajeva), dok upravni odbor, povremeni volonteri i šire građanstvo lokalne zajednice nisu uključeni u proces donošenja odluka koje se odnose na svakodnevni rad fondacije.

Grafikon 11. Ko donosi odluke koje se odnose na svakodnevni rad fondacije?

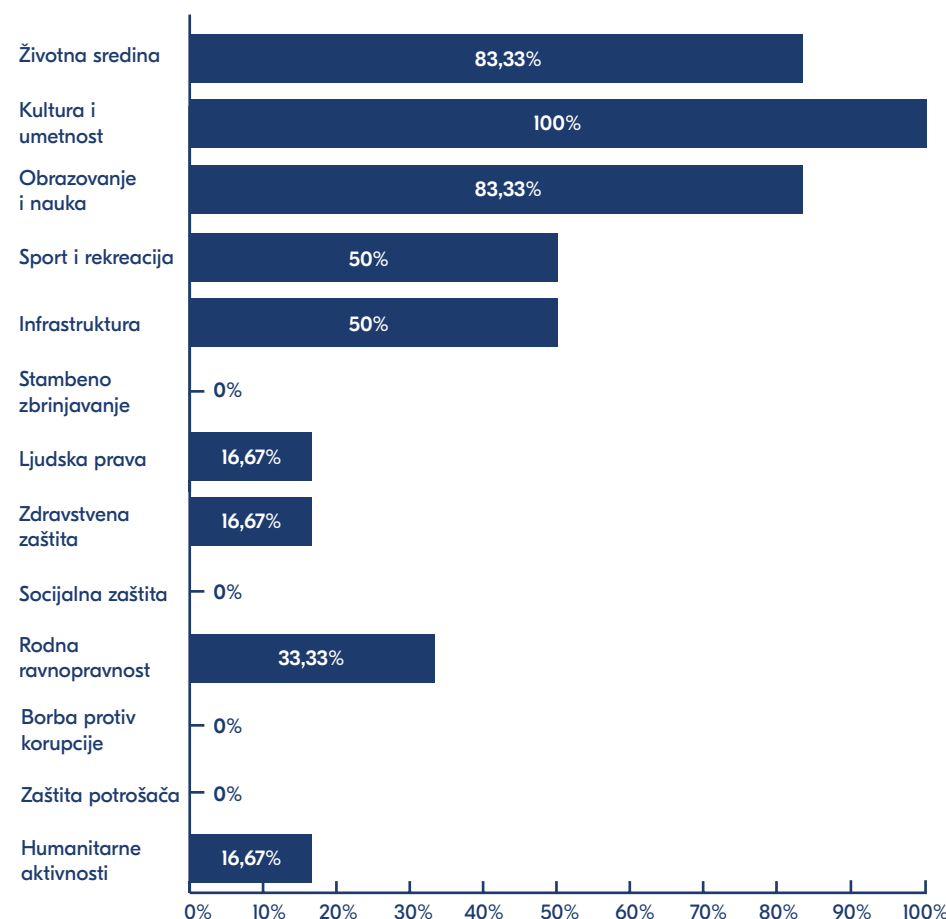

6.4. Oblasti delovanja i korisnici

Sve lokalne fondacije koje su učestvovalе u ovom istraživanju poseduju misiju, glavnu orijentaciju i okvire delovanja, i uspevaju da realizuju većinu aktivnosti u skladu sa tom orijentacijom.

Sve fondacije kao svoju oblast delovanja navele su kulturu i umetnost, većina (83,33%) životnu sredinu i obrazovanje i nauku, približno polovina fondacija deluje i u oblasti sporta i rekreacije i infrastrukture, trećina u oblasti rodne ravnopravnosti, dok je samo jedna od šest fondacija navele neku od sledećih oblasti: ljudska prava, zdravstvena zaštita i humanitarne aktivnosti. Iz oblasti delovanja lokalnih fondacija možemo zaključiti da su više razvojno nego humanitarno orijentisane.

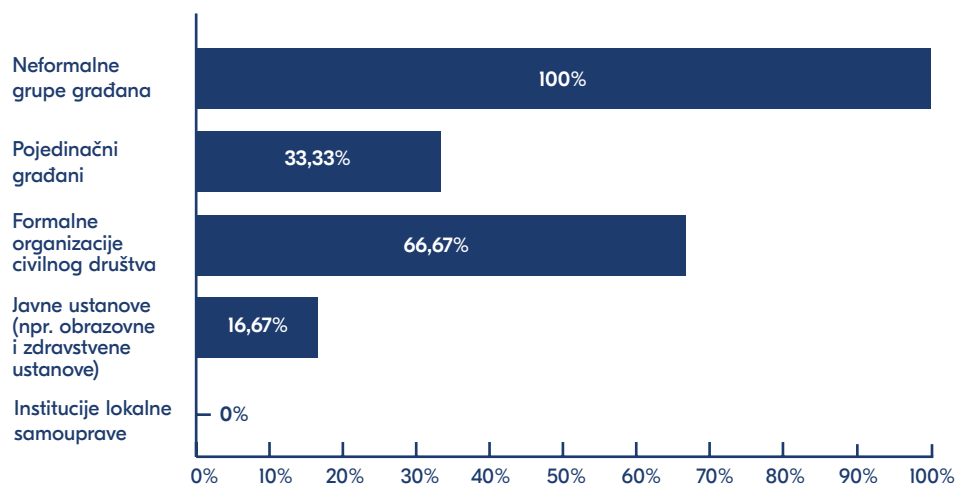
Grafikon 12. Oblasti delovanja lokalnih fondacija

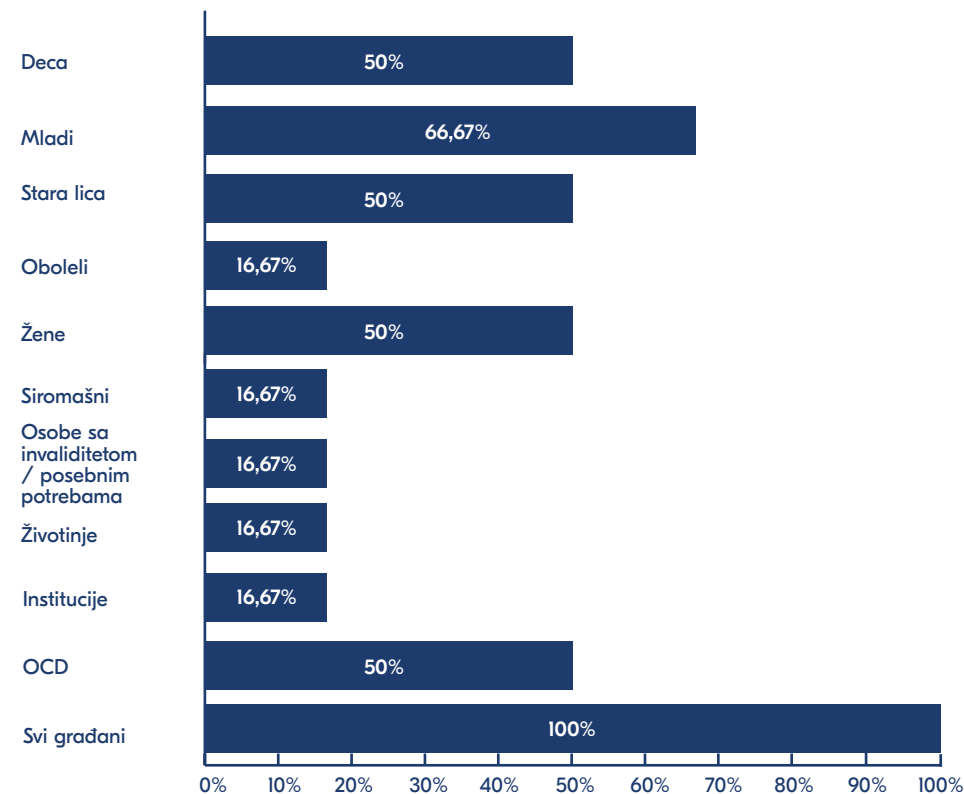
Sve fondacije su navele da su direktni korisnici njihovih sredstava neformalne grupe građana, a za većinu (66, 67%) su to takođe i organizacije civilnog društva. Oko trećina lokalnih fondacija direktno podržava i pojedinačne građane, dok je jedna fondacija navela da su i javne ustanove direktni korisnici sredstava.

Grafikon 13. Direktni korisnici sredstava lokalnih fondacija

Kada su u pitanju krajnji korisnici, sve fondacije su navele da benefite inicijativa koje podržavaju mogu uživati svi građani. Pored toga, kao krajnje korisnike sredstava fondacije većina je navela mlade (66, 67%), a oko polovina navodi decu, žene i organizacije civilnog društva kao krajnje korisnike. Sve ostale kategorije posrednih korisnika (oboleli, siromašni, osobe sa invaliditetom ili posebnim potrebama, životinje i institucije) takođe su zastupljene, ali u manjem obimu.

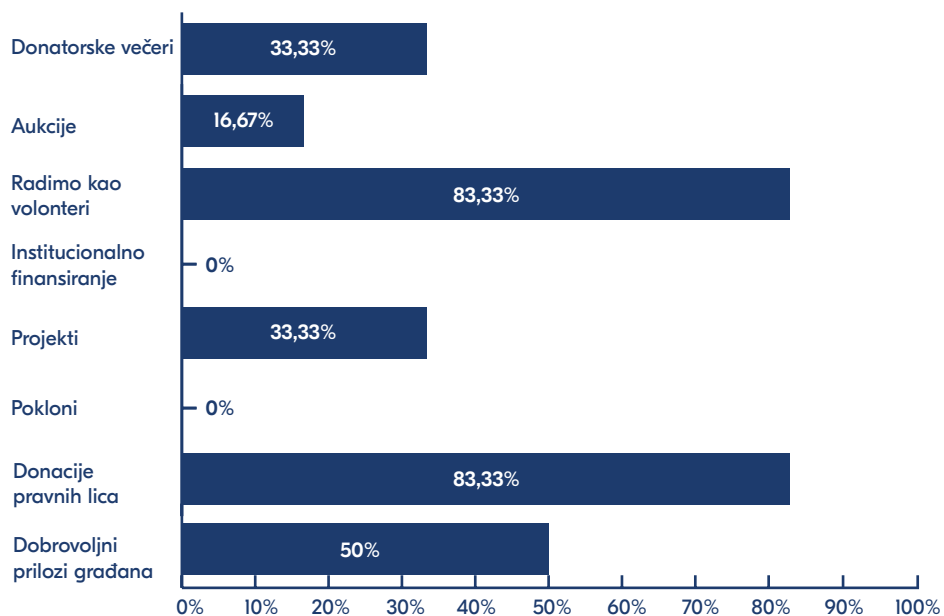
Grafikon 14. Krajnji korisnici sredstava fondacije

6.5. Finansiranje

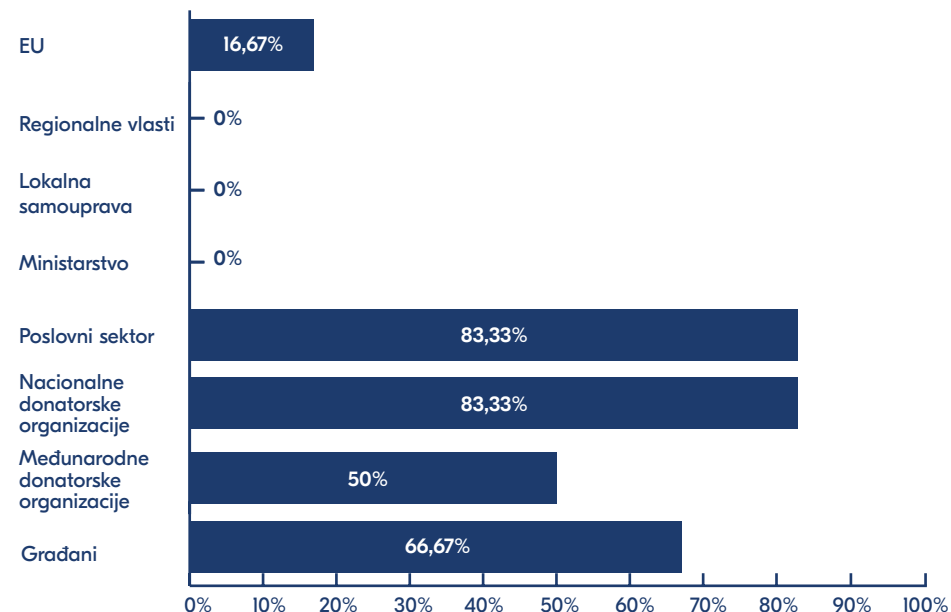
Kada su u pitanju načini finansiranja fondacija, najveći broj (83,33%) je naveo donacije pravnih lica i volonterski rad kao načine finansiranja, polovina dobrovoljne priloge građana, trećina projekte, a jedna fondacija je navela i aukcije.

Grafikon 15. Načini finansiranja

Izvori finansiranja za najveći broj lokalnih fondacija (za 83,33% fondacija) su poslovni sektor i nacionalne donatorske organizacije, potom slede građani (za 66,67% fondacija), a polovina označava i međunarodne donatorske organizacije, dok samo jedna spominje Evropsku uniju kao svoj izvor finansiranja. Ministarstvo, regionalne vlasti i lokalna samouprava nisu izvori finansiranja nijedne od posmatranih lokalnih fondacija.

Grafikon 16. Izvori finansiranja

Predstavnici fondacija su upitani da rangiraju izvore finansiranja prema značaju (visini sredstava iz svakog od izvora). U tabeli 7 dati su podaci o rangju različitih izvora finansiranja svake od šest posmatranih fondacija (gde 1 označava najznačajniji izvor finansiranja), kao i modus rangova prema izvoru finansiranja. Možemo zaključiti da su nacionalne donatorske organizacije najznačajniji izvor finansiranja za lokalne fondacije u Srbiji, potom slede poslovni sektor, pa građani i na kraju međunarodne donatorske organizacije.

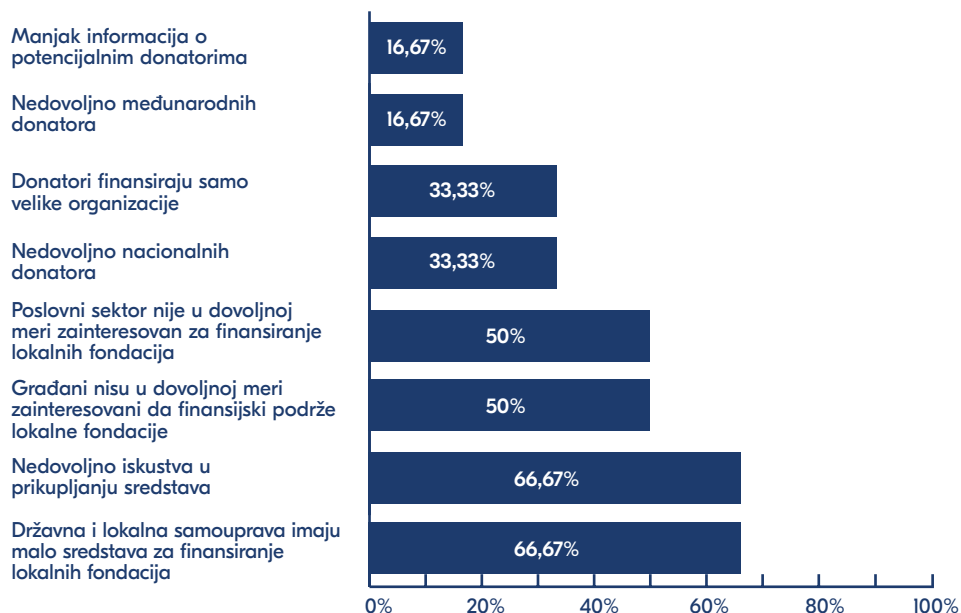
Tabela II. Najznačajniji izvori finansiranja – rangiranje

	Građani	Međunarodne donatorske organizacije	Nacionalne donatorske organizacije	Poslovni sektor
Fondacija 1	3	0	1	2
Fondacija 2	3	0	1	2
Fondacija 3	2	3	1	4
Fondacija 4	0	0	0	0
Fondacija 5	0	1	3	2
Fondacija 6	4	1	2	3
Modus	3	0	1	2

Sve posmatrane fondacije navele su Trag fondaciju kao jednog od pet najvećih donatora, što ukazuje na značaj organizacije za podršku lokalnih fondacija.

Najveći broj fondacija (66, 67%) kao probleme sa kojima se susreću, kada je reč o finansiranju, navodi nedovoljno iskustva u prikupljanju sredstava, kao i činjenicu da država i lokalna samouprava imaju malo sredstava za finansiranje lokalnih fondacija. Polovina navodi da poslovni sektor nije u dovoljnoj meri zainteresovan za ovakvo finansiranje, a isti broj ističe da građani nisu u dovoljnoj meri zainteresovani da finansijski podrže lokalne fondacije. Za trećinu fondacija prepreka je nedovoljan broj nacionalnih donatora i činjenica da donatori podržavaju samo velike organizacije. Jedna fondacija navodi nedostatak informacija o potencijalnim donatorima, a jedna da ima nedovoljno međunarodnih donatora.

Grafikon 17. Koji su glavni problemi sa kojima se susrećete kada je reč o finansiranju?

7 „Mi smo oni koji osnažuju druge“ – rezultati analize intervjua sa predstavnicima lokalnih fondacija

7.1. Organizacija i struktura fondacija

Od šest organizacija čiji su predstavnici intervjuisani, dve fondacije su već osnovane i imaju partnerski odnos s Trag fondacijom koja deluje kao organizacija za podršku lokalnih fondacija u regionu Zapadnog Balkana, a četiri su fondacije u nastajanju, podržane u okviru programa *Fondacija našeg kraja – zajednica se pita!* koji je Trag fondacija pokrenula 2019. godine. Razvojni put koji je grupe građana naveo da se prijave na ovaj program donekle se razlikovao od mesta do mesta: negde su učesnici već bili organizovani kroz različite formalne nevladine organizacije, a za neke je to predstavljalo prvi ulazak u civilni sektor. Ipak, ono što je zajedničko svim ispitanicima koji su učestvovali u intervjuima jeste da su se poznavali odranije, da su pokazivali zajedničku spremnost da deluju u svojoj zajednici i da su prepoznali program Trag fondacije kao priliku da formalno udruže snage u cilju stvaranja pozitivnih promena u svom okruženju. Jedan ispitanik je naveo i sopstveno iskustvo s konceptom i radom lokalnih zajednica u inostranstvu:

Ja sam pre možda desetak godina išao na studijsko putovanje u Mađarsku i Slovačku i tamo sam video otprilike kako rade lokalne fondacije. Pošto sam dvadesetak godina u civilnom sektoru, to mi se učinilo kao nekako najpravičniji, najidealniji način da pomogneš lokalnoj zajednici i onda se pojavio taj konkurs Traga na koji smo mi odmah znali da ćemo se javiti i zatim sam okupio svoju ekipu, u koju verujem, sa kojom delim iste vrednosti.

Svi ispitanici, kako oni koji su angažovani u okviru postojećih, tako i oni koji su aktivni u fondacijama u nastajanju, kao glavni motiv za osnivanje lokalnih fondacija

isticali su **privrženost svojoj zajednici**, međusobno vrednosno prepoznavanje, kao i prethodno radno iskustvo:

Krenulo je od ljudi koji osećaju lokal kao svoj, koji su lokalpatriotski nastrojani, koji imaju osećaj da je potrebno nešto vratiti zajednici i da treba svako od nas, koliko god je to moguće, da ostavi trag. Svi smo dugo u civilnom sektoru...

Kada je u pitanju organizaciona struktura i podela zaduženja u fondacijama, svi ispitanici su isticali **fluidnu strukturu** i proces rada zasnovan na horizontalnosti, dogovorima i pretežno volonterskom radu. Samo nekolicina fondacija, od onih koje su već osnovane, ima poneku privremeno plaćenu funkciju kojom se obezbeđuje rad u knjigovodstvu ili na promotivnim poslovima (uključujući održavanje internet stranice), kao i uspostavljena tela poput Upravnog odbora, ali i dalje s nejasno determinisanim funkcijama koje se često prepliću, pa neretko „svi rade sve“. Izuzetak je fondacija iz Niša u kojoj postoji jasna podela posla, sa tri osnovna zaduženja – prikupljanje sredstava (*fundraising*), vizuelni identitet i promocije, te rad s građanstvom – kao i konstituisan upravni i selekcionni odbor (koji se bavi odabirom pristiglih aplikacija). Ukupan broj ljudi danas aktivno angažovanih u radu fondacija retko prelazi više od pet osoba.

S jedne strane, svi ispitanici ističu vrednost zajedničkog dogovaranja i jednakih pozicija:

Kad se sastajemo, gledamo da nas bude većina, da možemo da donesemo odluke zajedno...

Odluke donosimo tako što smo mi praktično svakodnevno u kontaktu, viđamo se, ako ne svakog dana, onda bar više puta nedeljno...

Bez dobre komunikacije i bez dogovora nema nikakvih rezultata i to je polazna tačka svega – moramo da komuniciramo, da se dogovaramo i onda sve lakše funkcioniše.

S druge strane, iako se zaduženja primarno raspoređuju prema veštinama i iskustvima pojedinaca – pa „svako radi ono što misli da može i da bi uradio najbolje“ – učesnici intervjua su isticali da će im za budući rad biti neophodna trajnija i **održiva struktura podele posla**, kako bi se jasnije profilisali različiti segmenti delovanja (najčešće se pominju sektori ekologije, umetnosti, ili menadžerski sektor), ali i kako bi se prevazišao problem prevelike opterećenosti pojedinaca i

njihovog „pregorevanja“. Ispitanica iz Šapca je kao jedan od razloga neuspelog početka rada njihove fondacije navela pandemiju – koja ih je paralisala na više načina, i onemogućila brojnije fizičke susrete – ali i „nedostatak vremena članova tima i različit način razmišljanja o tome kako doći do donacija i da li pokušati na ovaj ili onaj način, pa se onda tu tapkalo“.

A kada je obezbeđivanje donacija u pitanju, sve fondacije slede sličnu strategiju, mada im uspesi variraju. Ideja lokalnih fondacija je da animiraju svoju lokalnu zajednicu i u njoj pronađu donatore, idealno najviše među samim građanstvom. Zatim, donatori se traže među lokalnim kompanijama ili među istaknutim i uspešnim preduzetnicima. Naši sagovornici naglašavaju da, iako bi individualne donacije od pojedinačnih građana najviše odgovarale duhu postojanja ovih organizacija, njihovo prikupljanje predstavlja logistički izazov, a i teško domašuje sume novca potrebne za finansiranje projekata:

Najviše se trudimo da skupljamo od građana... ali smo shvatili da (...) nam (to) uzima najviše vremena, jer su to male donacije, ima dosta da se skupi, tako da sad pokušavamo da se malo više preorijentišemo na kompanije (...)

(...) a najveći finansijski efekat i strukturno najveće uplate su išle od velikih kompanija.

Prilikom prikupljanja novca koriste se **lični kontakti**, organizuju **javni donatorski događaji** koji mogu da podstaknu preduzetnike da ulože novac – poput mini uličnih akcija „Budi među prvih 50 donatora“ – ili se poseže za **kreativnim metodama**, poput licitiranja predmeta poznatih ličnosti iz lokalne zajednice. Izvesna pogodnost koju u ovom smislu imaju fondacije iz manjih mesta je da se ovakvi događaji relativno lako oglašavaju i moguće je brzo i efikasno mobilisati lična poznanstva i kontakte. Postojeće tri strategije obezbeđivanja finansija najbolje su razrađene i sumirane u iskustvu Nišlja:

Prva stvar jesu pojedinačne uplate i tu smo napravili spisak od oko 200 najbližih prijatelja, pa onda širimo priču u nekim koncentričnim krugovima. To su lične, individualne donacije, pri čemu mi pitamo za novac redovno. Druga stvar je biznis sektor, pišemo pisma i obilazimo velike firme koje nam doniraju (...) i treća stvar su licitacije – to je nešto što smo sami pokrenuli, nešto što je inovativno (...), dajemo predmete poznatih Nišlja. To su muzičari, slikari, sportisti... Dajemo predmete na licitaciju i od toga skupljamo novac.

Prikupljeni novac zatim se koristi za finansiranje manjih, lokalno orijentisanih projekata koje podnose građani, na otvorene pozive fondacija – konkurse. U selekcionom procesu ne učestvuju sami predstavnici i volonteri fondacija, već se za te potrebe uvek formira komisija s ciljem da deluje samostalno, transparentno i kompetentno:

Mi se zaista ne uključujemo u selektiranje projekata ili bilo čega, potpuno smo izuzeti od toga, mi verujemo selekcionom odboru i nemamo nikakav uticaj na njih, mi samo vrednosno gledamo da nam selekcion bude ispravan, da nekako iz svake kategorije imamo ponekog iz medija, iz biznisa, iz civilnog društva, i onda oni donose odluku.

Što se tiče samih donatora, manjih ili većih, nisu vršeni nikakvi pritisci u vezi s politikom i praksom finansiranja projektnih aktivnosti koje su lokalne fondacije do sada podržale.

7.2. Ciljevi i misija fondacija

Opisujući osnovne ciljeve svojih fondacija, intervjuisani sagovornici stoje na istoj talasnoj dužini i svoju misiju razumeju kao osnaživanje **lokalnih, neformalnih**, takoreći **komšijskih inicijativa**:

Ciljevi su bili da pomognemo neformalne grupe građana (...) da reše neke probleme u svom kraju, u svom komšiluku (...)

Negde mi sebe vidimo i kao (...) neku vrstu resursanta koji bi trebalo da podržava lokalne organizacije kojih je malo (...) (koje) veoma retko realizuju aktivnosti i zaista nisu održive, uglavnom nemaju podršku nekih većih donatora i slično, pa u tom kontekstu govorimo i o jačanju civilnog sektora uopšteno...

Osnovni ciljevi fondacije bi bili, ukratko rečeno, mobilisanje lokalnih resursa u kontekstu ljudi, znači njihovih talenata i mogućnosti.

Definišući viziju svog delovanja usmerenog na vrlo uopštene ciljeve, kao što su „poboljšanje kvaliteta života“ i stvaranja „atmosfera u kojoj se ljudi povezuju“, sagovornici koje smo intervjuisali istovremeno vrlo konkretno detektuju promenu do koje bi rad fondacije na lokalnom nivou mogao da dovede. Bez obzira da li će podržane aktivnosti biti usmerene na kulturu, umetnost, uređenje parka ili organizovanje javne tribine, one će predstavljati deo napora „da se ulaže u

lokalnu zajednicu“, i od samih građana biće prepoznate kao važne za život i razvoj zajednice. Upravo se ova dimenzija osnaživanja građana da uzmu učešće u aktivnom životu svoje zajednice s posebnim žarom ističe, dok bi uloga fondacija u tom procesu bila prevashodno uloga podrške:

To nam je cilj, da [ljudi] shvate da mogu sami da menjaju nešto u svojoj okolini, da ne moraju da čekaju da neko dođe ili kaže ili uradi za njih.

Podrška, ja to nekako tako vidim (...) da kažemo građanima da preuzmu odgovornost i za sebe, a i za okruženje u kome žive...

Da ljude trgnemo malo, da ih podignemo, da ih motivišemo da se izvuku iz određene letargije i apatije... ne da sedimo i da kažemo 'jao grad nije uradio ništa, država nije uradila ništa, loše su nam institucije, sistemi' i da sedimo i plačemo nad nekom zlom sudbinom... da budu proaktivni i da ne čekaju uvek nužno da neko drugi umesto nas bilo šta radi.

Uočavajući veliku **apatiju među građanima** u svojim sredinama, predstavnici lokalnih fondacija, gotovo bez izuzetka, primećuju da se ustalio duh neprestane kritike onoga što ne valja, bez dovoljno spremnosti da se nešto i promeni sopstvenim zalaganjem. Uz razumevanje da razlog ovakvom raspoloženju ne leži u mentalitetu ljudi, već u ukupnoj socioekonomskoj i političkoj situaciji, intervjuisani sagovornici ipak veruju u proaktivnu moć građana, uz uslov da joj se obezbede okviri, podrška i inicijalni podstrek. Upravo u tom segmentu oni vide potencijalno ključne doprinose svojih fondacija. U njihovim narativima nailazimo na opise pozitivnih reakcija sugrađana, koji ne samo da su bili podstaknuti na akciju, dobivši finansijsku podršku za to, već su dobili i dodatnu motivacionu snagu videvši da fondacija koja ih podržava, i ljudi koji stoje iza nje, zapravo **čine deo istog ekosistema**, i u bukvalnom smislu reči pripadaju istoj zajednici suživota:

Taj kao neki prvi uvodni sastanak upoznavanja (...) jesmo se postavili prilično neformalno (...) a mislim da je to njih dosta iznenadilo i svi su bili veoma zahvalni i govorili nam vrlo slične stvari, u smislu 'e ovo je prvi projekat da smo dobili zapravo, kao pisali smo i opštini i gradu i kome sve ne, kao, eto sad ovo je prvo nešto što smo dobili, hvala vam i...', (...) ti ljudi su bili veoma zahvalni što neko prosto ima u njih poverenja (...) što je prepoznao da ono što oni rade jeste nešto što je vredno za zajednicu (...) i njihovo shvatanje da to nisu pare sada iz nekog fonda (...) da je to baš bukvalno taj novac koji je sakupljen od građana ovog grada.

Sagovornik iz Novog Pazara osvetlio je i dodatnu ulogu lokalnih fondacija u sredinama koje su posebno politički polarizovane, i u kojima borba za osvešćivanje značaja zajedničkog dobra ide ruku podruku s ulogom fondacije kao **medijatora**:

U malim sredinama je sve dosta polarizovano (...) u kontekstu same politike najviše, a onda i govoreći o (...) nacionalnim manjinama i svim tim nekim drugim stvarima, tako da je celo društvo dosta podeljeno (...) Veliki izazov znači da se te različite strane ujedine oko nečega što je zajedničko dobro (...), trenutno to je sad naša najveća snaga jer smo uspeli godinama da ostanemo skroz neutralni i da ostanemo (...) dobri sa svima. Znači, zauzimamo tu ulogu medijatora u okviru saradnje.

S obzirom da je većina ovih fondacija još u povoju (četiri od šest su tek počele s radom krajem 2019. godine), kao i da im je rad bio **značajno usporen usled izbijanja epidemije**, broj realizovanih aktivnosti nije mogao da bude veliki. Ipak, fondacije u nastajanju svojim uspehom smatraju da se na njihove konkurse prijavio veliki broj neformalnih grupa, što opet tumače svojim inicijalnim uverenjem da su „ljudi u stvari zainteresovani ako ih dobro motivišeš i daš im priliku i obezbediš resurse“.

Upitani za konkretne uspešno realizovane projekte na koje su ponosni, ispitanici su izdvajali različite primere: od podrške renovaciji dečijih igrališta, preuređenja manjih javnih prostora, inicijative planinara da obezbede markaciju popularne pešačke staze, do inicijative mlađih stanovnika sela da preurede svoj seoski dom kao mesto za okupljanje i kulturna dešavanja. Posebno vrednim ističu **dodatni efekat** koji započeta uspešna akcija ima **na produbljivanje motivacije i mobilisanje** drugih sugrađana da se pridruže i uključe u akciju:

To je bila ekipa od recimo 6 stanara odnosno 6 stanova koja se skupila, htela je nešto da promeni (...), da malo srede zelenilo, da poprave igralište oko zgrade, i onda se desilo da kad su dobili novac, a svi su, komšije su bile skeptične, ali kad su dobili donacije, kad su krenuli da rade, onda im se na akcijama skupilo po četrdeset ljudi, pa su dobili (...) sa strane neke majice koje su hteli da štampaju, pa će sad taj novac da [dodatno iskoriste]... Znači, ljudi su krenuli da se uključuju i to je meni, kako da kažem, to mi je pokazatelj, to je ta promena koju mi hoćemo da vidimo.

Oslanjajući se na ova pozitivna iskustva, ispitanici ocenjuju da je uloga njihovih fondacija **veća od puke donatorske**. Oni svoje organizacije vide kao mesta komunikacije u lokalnoj zajednici, kao aktere sposobne da posreduju u izgrad-

nji ideje o tome šta je zajedničko dobro, doprinoseći tako međusobnom povezivanju sugrađana i njihovom oslobađanju od osećaja oslabljene ili nikakve moći delovanja:

Da u isto vreme nekako ne budemo samo donatori koji sad daju neki novac za realizaciju nekih projekata (...) nego da zaista sa njima otvaramo teme, da beležimo sve što rade, da razgovaramo šta je to, zašto ste izabrali ovo, kako sad to dalje može da raste i da napreduje.

I da podstičemo druge ljude, jer ono što se pokazalo i kroz prethodne neke naše aktivnosti, kada neko vidi da je određena aktivnost dobra, da su komšije uradile nešto lepo, pozitivno, onda i on želi...

Uticao na to neko međupovezivanje, znači da se umanja nešto što je neminovan proces, a to je to osamljivanje i učaurivanje koje mi nećemo zaustaviti, ali ćemo određene ljude probuditi.

Prostor svog delovanja, naravno, vide u neposrednoj lokalnoj zajednici, ali su skoro svi ispitanici isticali da podjednako žele da osnaže i urbani i ruralni deo svojih opština, pa čak i da ostvare izvesni regionalni uticaj, poželjno kroz saradnju sa sličnim organizacijama:

Mislim da ta neka naša praksa i mala iskustva mogu da budu dragocena nekom ko kreće nešto prvi put...

Možda uz pomoć drugih fondacija možemo da izgradimo neku vrstu mreže ili pokreta koji rešava određene lokalne probleme.

7.3. Percepcija o problemima lokalne zajednice

Upitani za sopstveno viđenje gorućih lokalnih problema, ispitanici su davali odgovore koji idu u dva smera. S jedne strane navodili su konkretne **infrastrukturne i druge nedostatke koji utiču na loš kvalitet života u njihovim zajednicama**: nepostojanje rampi za osobe s poteškoćama u kretanju, nepostojanje obeleženih biciklističkih staza, mali broj kulturno-umetničkih dešavanja, kao i generalno niska ulaganja u ovu sferu, zatim zapušteni javni prostori, kako oni zatvorenog tipa, tako i oni na otvorenom, poput igrališta i parkova. S druge strane, i s većom učestalošću, ponovo su isticali **problem apatije i nedostatka volje za udruživanjem** i

delovanjem među građanima, ponekad ukazujući i na problem njihove razjedinjenosti i podeljenosti po političkim ili drugim osnovama.

Najveći problem je to što ljudi osećaju (...) to neko beznađe i misle da ne može ništa da se uradi, i što osećaju da može neko da ih zastraši...

Ljudi su postali dosta apatični (...) atomizovano je društvo totalno, dosta su razjedinjeni, nemaju poverenja, sve manje, ni u šta zapravo nemaju poverenja...

Ovaj problem nepoverenja kao prepreke za udruživanje i delovanje na lokalnom nivou veliki broj sagovornika je direktno povezoao s neresponsivnošću lokalnih institucija i njihovom suštinskom neposvećenošću rešavanju problema koji utiču na kvalitet života samih građana:

Nego prosto oni [institucije] svojom praksom svakodnevnom pokazuju da nisu tu zapravo za ovaj grad i za građane i da to nepoverenje odatle prosto i izvire...

Šta god bilo da je konkretan problem (...) glavno je što ne postoji sistematsko rešenje, mislim kada se bilo kakva akcija pokrene, ona je ad hoc...

To što lokalna samouprava veoma malo obraća pažnju na zaista potrebe svojih građana, što je tu isključivo administracija... Veliki je problem i to što građani ne veruju u njih, što su svesni da nemaju ovde kome da se obrate...

Pa ključni problemi, ako gledamo na nekom institucionalnom nivou, to verovatno jeste u dobroj meri nedostatak podrške institucija.

Upravo bi lokalne fondacije, prema mišljenju naših sagovornika, mogle da rade na **obnavljanju poverenja**, ako ne u zvanične institucije, onda barem građana u sopstvene kapacitete, kao i u moć udruženog delovanja. Prema rečima jednog sagovornika, upravo kroz konkretnu i kontinuiranu podršku nekim inicijativama svi ostali građani mogu da se uvere da pojedinci zapravo mogu da naprave promene u svom okruženju. Osim tog uvida može da raste i međusobno poverenje, kroz direktan uvid u efekte koje proizvodi udruženi rad:

Da se malo to poverenje gradi između ljudi, da je to okej da pitaš komšiju 'aj mi pomoz da nešto uradim' ili da te komšija pita 'aj mi pomoz da nešto uradim' (...) nije samo stvar toga da si ti promenio nešto u svom dvorištu, mislim zgrade, nego je stvar toga da

sada postoji neko zajedničko proživljeno iskustvo, koliko god ono bilo malo i sada postoji mreža, tj. odnos između tih ljudi koji su u tome učestvovali, na koji mogu da se pozovu.

Zatim, lokalne fondacije bi svojim aktivnostima i materijalno-infrastrukturnom podrškom, mogle da obezbede duže trajanje tog novouspostavljenog poverenja i da tako podižu kapacitete same zajednice da udruženim delovanjem radi na promenama u svom okruženju. Isticane su i prednosti iskustva samih volontera iz lokalnih fondacija, koja bi kroz zajedničke platforme mogla da se prenesu na one koji u aktivizam kroče prvi put, kao i postojanje fizičkog prostora – onog u kojem deluju fondacije – kao mesta na kojem bi mogle da se razmenjuju ideje i diskutuje o problemima:

Ako su se već okupili i nešto krenuli da rade, dajte da vidimo način da nekako to sad opstane, baš zato što znamo na koje će sve prepreke naići i koliko dugo to traje...

Ono što bi trebalo, jeste okupiti ih na jednom mestu, dakle stvoriti prostor gde bi oni mogli da se sastanu, da razmene mišljenje (...) Da im stvorimo i prostor gde bi se oni okupljali i dolazili kada imaju neki problem, kada njihove komšije imaju neki problem, oni to prepoznaju, dakle, dođu tu, ispričaju se, tu budemo i mi kao podrška (...) i da ih prosto uputimo na koji način najbolje mogu da dođu do nekih rešenja.

Zanimljiva je i percepcija intervjuisanih ispitanika da ih sami građani vide drugačije nego što inače gledaju na civilni sektor, jer su lokalne fondacije usmerene na davanje podrške projektima koji imaju za cilj vrlo konkretne i opipljive rezultate: „Znaš, muka im je više od tih nekih NGO izlizanih stvari. Ovde se radi konkretno, rešavaju se problemi i vrlo brzo se vide rezultati“. A ovo je, pak, opet povezano sa već istaknutim problemom niskog poverenja građana u formalne institucije i sa njihovom, prema rečima naših sagovornika, vrlo slabom spremnošću da se aktivnije uključe u društveni ili politički život svoje zajednice. Osim apatije i nepoverenja, građani su neretko uvereni da je čitav sistem postavljen tako da su njihova mišljenja i akcije bezvredni, pa se uvrežio stav, rečima jedne ispitanice, „šta ja sam mogu da uradim, oni donose odluke, ko će mene da sluša, šta ja imam s tim?“. Prema mišljenju druge ispitanice, ono što ih dodatno koči da budu aktivniji je i **nedostatak informacija** o tome kako lokalne institucije funkcionišu i kome bi morale da budu odgovorne i kakve bi politike morale da sprovede. Pritom, generalno nepovoljna i vrlo polarišuća politička klima u zemlji dodatno pasivizira kako građane tako i radnike u civilnom sektoru:

Moj utisak je da ljudi nemaju dovoljno informacija, a čak i kada imaju dovoljno informa-

cija, nemaju dovoljno informacija na koji način mogu da vrše pritisak na institucije da se stvari menjaju, što mislim da je užasno važno (...) Vrlo su neinformisani o načinu rada i funkcionisanja lokalne samouprave i čak i kada imaju informacije i neka znanja, izbegavaju da ukažu na neke probleme i da pokušaju da ih reše upravo zbog političke klime koja je vrlo polarizovana i mislim da je to problem generalno i u civilnom sektoru koji izbegava, govorim sad o civilnom sektoru na lokalnu, koji izbegava da se uhvati nekih tema koje su možda važne. (...) izbegavaju bilo šta da artikulišu kao političko pitanje.

Stoga nas je zanimalo i viđenje toga kako same lokalne fondacije mogu da postanu kredibilni i učinkoviti akteri u društvenom životu zajednica, doprinoseći posredno na taj način i većem učešću i zanimanju građana za aktivni život na lokalnu. S jedne strane, odgovori se usredsređuju na to kako „uvući“ građane u aktivizam. Neki od iznetih predloga su „promovisanje pozitivnih priča kao primera dobre prakse“ ili sprovođenje edukacija (na teme političke kulture ili većeg političkog učešća) kroz, primerice, tematske konkurse koji bi bili fokusirani na prevazilaženje konkretnih problema u kojima se identifikuje manjak građanskih znanja ili veština. Ovde postoji izražena svest da se stvari menjaju postepeno, sporim koracima, ali i da su **primeri uspešnih praksi najbolji način da se ostvari „domino efekat“**. S druge strane, odgovori su se ticali različitih strategija koje bi, prema intervjuisanim sagovornicima, bile neophodne da se postigne poverenje, kredibilitet i uticaj. Ovde se pre svega misli na kapacitet da se prevaziđu podele, da se svi građani osećaju uključeno i da se stvori atmosfera u kojoj postoji prostor za dijalog između svih:

Mislim, mi ćemo morati tu da radimo sa ljudima sa kojima se mi lično ne slažemo u mnogim stvarima, mislim baš mnogim stvarima, životnim stvarima, ali i to je deo zajednice i mora nekako da se napravi neka komunikacija između svih ljudi...

Često bude varijanta 'e nemojte tamo, ne znamo šta se tamo krije' itd. Tako da, čak i kad hoćemo da uradimo te neke aktivnosti, mi moramo na neki način i njih da uključimo da nas ne bi sabotirali... bukvalno stalno moramo da razmišljamo oko toga koga će ovo da uvredi, znači, iako su aktivnosti ono, znaš, npr. baviš se ekologijom, koga to može da ugrozi?(...) Moramo da ubacimo neku afirmaciju i moramo da uključimo (...) razne strane da bi se u stvari građani više odazvali na nešto na šta ih mi pozivamo.

Međutim, ozbiljniju prepreku ostvarenju trajnijeg i dubljeg uticaja na život u lokalnoj zajednici sagovornici ne vide u okolnostima koje se tiču same lokalne zajednice u užem smislu, već u činjenici da se u njima reflektuju svi kompleksni

nacionalni društveni i politički problemi. Mogući odgovor na ovaj problem leži u saradnji s fondacijama iz drugih lokaliteta, tj. na prepoznavanju zajedničkih, u lokalnom kontekstu, nerešivih problema:

Nemoguće je da mi sad očekujemo da ćemo mi sad ovde nešto da promenimo i sad će građani da ojačaju i da se osnaže i sve će da puca, a s druge strane imamo ovaj urnebes u kome živimo. (...) Mi ne možemo (...) da potpuno zanemarimo kontekst u kome živimo...

Da to ne bude samo – mi smo lokalna fondacija i mi samo radimo naše u lokalnu, znači to je naravno primarno i to je jedino što mi možemo da radimo (...) ali sa druge strane moramo da budemo svesni da se povezujemo sa sličnim stvarima koje se dešavaju i u Srbiji (...) mislim i na lokalne druge fondacije i na inicijativne grupe kao i naše, ali i na druge stvari koje su na tom nekom tragu, jer bez toga mi džaba sve ovo radimo, vrlo je krhko sve to što se pravi...

Ono što ohrabruje je da niko od sagovornika do sada nije iskusio neku značajniju negativnu reakciju na rad fondacije u svojoj lokalnoj zajednici. Uvereni su da svi nesporazumi i loše interpretacije mogu da se prevaziđu „dobrom strategijom komunikacije, da sve bude dosledno i argumentovano“.

7.4. Lična motivacija

Kako iza svake uspešne inicijative i uloženog truda stoje pojedinci, koji svojim uverenjem da rade ispravnu stvar motivišu i druge i postižu da zbir udruženih građana postane kolektiv koji radi za opšte dobro, naročito su nas zanimali uvidi u lične motivacije osnivača i predstavnika lokalnih fondacija. Zbog čega su se opredelili za ovaj rad? Koje vrednosti su im važne i kako su ih uneli u rad svojih fondacija? Koju ulogu je u tom procesu imalo njihovo prethodno životno i profesionalno iskustvo?

Na direktno pitanje „Šta je vas lično motivisalo da se uključite u rad fondacije?“ dobijali smo slične odgovore koji bi se mogli razvrstati na sledeći način. Prvo, postoji jaka motivacija „da se učini nešto“, da se na ličnom primeru pokaže i drugima „evo tako i tako se može (...) ja radim tri posla, majka sam troje dece i može se“, da se ne stoji po strani bespomoćno, ili rečima jednog ispitanika „i kako ne bismo bili kao ona dvojica mapetovaca sa balkona koji samo kritikuju, mi smo se odlučili da napravimo taj jedan korak i da zapravo pokušamo da uradimo nešto“.

Drugi ispitanik je ovaj stav upečatljivo izrazio rečima „ne želim da se osećam bespomoćnim u stvarima koje se dešavaju oko mene“.

Zatim, postoji jasno artikulirana ideja da „to nešto“ što mora da se učini nije samo pojedinačna, *ad hoc* akcija, već iza nje stoji **motivacija da se bude deo „šire priče“**. „Moja motivacija bila je u tome da postoji neki malo veći entitet (...) koji će da se bavi nečim većim od jedne stvari u lokalnu“. Sa ovim je povezan i jasan stav, koji je više ispitanika artikuliralo, da su upravo organizacije poput lokalnih fondacija ti „entiteti“ vredni izgradnje:

Sam taj koncept lokalne fondacije mi je (...) najprihatljiviji koncept rada (...) zato što je lokalna, odnosno zato što ima najviše mogućnosti da (...) skuplja novac od građana, za razliku od velikih fondacija...

I malo razočaranje u civilni sektor. Mislim da dosta novca prođe kroz civilni sektor, a da obični građani zaista ne vide rezultate. Znaš, oni zaista nemaju mnogo od tih naših silnih obuka, putovanja, od ne znam čega još, kampanja. Ovo su konkretne stvari, daš malo para, ali se odmah na terenu vidi promena.

Dosta sam radio u organizacijama koje su pružale podršku civilnom društvu i to mi se malo smučilo u jednom trenutku, a onda mi se ovo pokazalo kao (...) okej i oslanja se dosta na zajednicu, ne oslanja se na donatore.

I prethodna **životna i radna iskustva** su umnogome opredelila naše sagovornike za ovu vrstu radne posvećenosti. Većina njih radi u civilnom sektoru veoma dugo, neretko i čitav radni vek, mnogi imaju iskustva s volontiranjem, a posebno ističu vrednost volontiranja i angažmana u svojoj zajednici: „Nekako mi je to važno da budem u zajednici, tj. da budem aktivna u zajednici“. Doživljavaju sebe kao aktiviste, ali i kaoiskusne profesionalce koji svojim iskustvom i znanjem mogu da daju konkretan doprinos. Neki ispitanici su isticali i vrlo lična iskustva proživljavanja teških perioda u životu i saznanja da su ih prebrodili isključivo oslanjajući se na podršku i pomoć drugih; zato sada i sami žele da budu deo sistema podrške. Vrednosti koje su im lično važne prepoznaju i u ljudima sa kojima saraduju, te smatraju da i fondacije treba da ih reflektuju: „To je to, transparentnost, briga za ljude, empatija, javno dobro, davanje. Ja tako živim. Mislim, to je to, s tim nema kompromisa i mislim da to ljudi prepoznaju, mislim da smo super ekipa“.

Dodatna motivacija da se aktivno zalažu za rad lokalnih fondacija leži i u nji-

hovom viđenju uloge koju ovakve organizacije mogu i treba da igraju, ne samo u zajednicama u kojima operišu, već i na nacionalnom nivou. Prema ubeđenju svih ispitanika, **lokalni angažman je upravo ono što može da proizvede direktne efekte** i otpljive benefite za građane: „Da u ovim okolnostima u kojima živimo već neko vreme jedino što za sada daje efekta su te lokalne razne inicijative (...) u mikrozajednicama u nadi da će ... sve to valjda da se nekako podigne i da onda može da se tu pogleda i ide na nacionalni nivo.“ Za njih, uloga lokalnih fondacija je „da prepozna kontekst... situaciju u kojoj se ljudi nalaze“.

Ja mislim da jedna idealna lokalna fondacija pre svega osluškuje potrebe građana, reaguje na probleme i vrlo brzo donosi odluke i rešenja, bez neke velike administracije, nekih peripetija. (...) E, sad, po meni, da bi ona bila održiva, mislim da treba da preuzme i deo lokalnih sredstava, da li su to javni ili biznis izvori, nebitno je, mislim da lokalna fondacija treba da pokaže da je transparentna, da zna gde idu sredstva i da dobro operiše njima, i ako se to sve poklopi, mislim da može da bude održiva priča.

Uz to, uloga fondacija za koju su oni motivisani da se zalažu jeste ohrabivanje i osnaživanje ljudi, „da se omogući ljudima da se okupe, da im se omogući da se realizuju oni, da realizuju svoje inicijative, da se malo osnaže i da steknu poverenje i u sebe i u svoje zajednice“. Ovo podrazumeva širenje svesti među građanima da treba da nauče da koriste **sopstvene resurse**, da izgrade **odgovornost prema zajednici** u kojoj žive i da se lokalni civilni sektor rastereti obaveza koje bi inače imao prema velikim donatorima, ukoliko bi oni bili jedini izvor podrške građanskim inicijativama:

Da se mobilishu resursi zajednice i da se ukaže da zajednica sama ima (...) resurse da reši sve probleme, znači da nije potrebna nikakva vanjska pomoć, i da mi nismo bespomoćni...

Pokušaj da se usmerimo na lokalne resurse i da nekako dođemo u tu situaciju da ne zavisimo toliko od donatora koji dolaze sa strane i koji nisu upoznati toliko sa lokalnom zajednicom, već imaju svoju agendu (...) da se građani organizuju (...) da nauče da koriste lokalne resurse i da raspolazu tim lokalnim resursima na način koji njima najviše odgovara, na način koji će da omogući zajednici da se razvije.

To je mislim glavna zabuna – nećemo mi da rešavamo te probleme, nego ćemo da damo podršku i snagu i ohrabrenje i poziv i inspiraciju (...) da drugi ljudi krenu sami da rade te stvari...

Neki stubovi koji treba da zapravo motivišu ljude da preuzmu odgovornost ili da je preu-

zimaju više, da imaju drugačiji odnos prema zajedničkom.

7.5. Saradnja

Iako se snažan akcenat stavlja na nužnost oslanjanja na sopstvene resurse, sagovornici su isticali i veliku važnost saradnje: sa drugim lokalnim fondacijama; sa većim organizacijama koje se bave problemima koje lokalna zajednica prepoznaje kao važne; no, takođe su kao važnu istakli i formalizaciju procesa koji obezbeđuju saradnju na samom lokalnom nivou, pre svega između građana i lokalnih fondacija.

Kako je proces formiranja lokalnih fondacija i dalje u toku, svi sagovornici su prepoznali veliku važnost **komunikacije jednih sa drugima i međusobne podrške**, kao i razmene ideja i iskustava, te navode kako su već imali prilike da uče jedni od drugih. Tako su, na primer, sagovornici iz Stare Pazove naglasili važnost saradnje sa fondacijom iz Niša, od koje su preuzeli ideju o licitacijama kao sredstvu prikupljanja donacija, dok su Nišlije pak od njih preuzeli ideju organizovanja javne tombole. Svi veruju da će u skoroj budućnosti sigurno biti još prilika za tešnju saradnju i imaju velika očekivanja od nje. Takođe ističu važnost saradnje sa lokalnim fondacijama iz susednih zemalja, koje imaju više iskustva, te da, bez obzira na razlike u nacionalnim kontekstima, sličnosti u principima rada mogu poslužiti kao inspiracija i model za uspešniji razvoj.

U kontekstu **saradnje sa samim građanima na lokalnu**, interesovali su nas mehanizmi uz pomoć kojih fondacije omogućavaju građanima da im se priključe, predlože ideje i sugerišu prioritete probleme za rešavanje. Saznali smo da sve fondacije imaju otvoren kanal komunikacije sa građanima, najčešće preko upitnika i otvorenih poziva na društvenim mrežama, gde građani mogu da se izjasne o svom viđenju lokalnih problema i njihovoj prioritizaciji. Međutim, skoro svi sagovornici su se složili da u ovoj početnoj fazi njihove institucionalizacije taj proces ne može da dobije svoj pun zamah, iz dva razloga. Prvi se odnosi na još neizgrađene kapacitete koji bi dozvolili da se fondacije u potpunosti prilagode očekivanjima građana, a drugi se tiče činjenice da fondacije prvo moraju da zadbiju poverenje i veću vidljivost u široj zajednici:

Ako mi nemamo tog kapaciteta da izgradimo, 'e, kao bilo bi super da vi radite to i to', okej, znamo, super, hvala, ali ... jeste zamišljeno, mislim jeste, baš je zamišljeno to i baš smatram da je to jedna od ključnih stvari – da u stvari fondacije treba da oslušuju zajednicu

(...) i to smo planirali baš da imamo, čak i da zajednica glasa.

Čini mi se da nismo do sada, kada smo određivali prioritete, mnogo uključivali građane i konsultovali. Jesmo donekle, mada onako, malo površnije (...) zapravo je trebalo prvo da postanemo nekako vidljivi i da uradimo nešto na osnovu čega ćemo mi zapravo sesti da razgovaramo sa građanima, ne možemo 'e, znate, okupilo se nas sad šestoro i hoćemo da promenimo stvari u Pančevu, dođite, razgovarajte i otkrijte nam šta je to sve što vas muči', nego je ovo nekako bio put, hajde prvo da imamo neku, kakvu-takvu strukturu, pa evo, vidite, podržali smo ove projekte, pa imamo toliko donacija, toliko građana i građanki nas je podržalo, toliko kompanija i sada, čini mi se, sad već imamo nešto na osnovu čega mi možemo da zapravo napravimo vrlo jasne mehanizme uključivanja građana... Meni je to vrlo važno – da imamo neke rezultate i da ih pokažemo, zato što tako ostvarujemo zapravo poverenje, uspostavljamo prvi korak ka poverenju.

U doglednoj budućnosti ispitanici vide veliki potencijal i za šira udruživanja i saradnju, pre svega sa organizacijama koje se bave pitanjima koja i sami vide kao važna – ovde su na prvom mestu istaknute ekološke organizacije i one koje se bave ljudskim pravima. Zatim, važno im je umrežavanje na lokalnom nivou, saradnja sa drugim fondacijama koje operišu u istim lokalnim zajednicama, mada neretko vide i ulogu svoje fondacije u budućnosti kao „svojevrsni resurs centar za lokalne organizacije“.

7.6. Percepcija o izazovima i problemima

Pitanja poteškoća u radu iskrsavala su tokom čitavog trajanja intervjua, ali kada se razgovor konkretnije fokusirao na probleme u radu s kojima se susreću bilo pojedinci bilo njihove organizacije, postalo je jasnije s kojim se to izazovima suočavaju lokalne fondacije u Srbiji u svom nastojanju da usmere sve resurse ka rešavanju problema lokalnih zajednica.

Za sve intervjuisane sagovornike, kao pojedince posvećene lokalnom aktivizmu skoro isključivo kroz volonterski rad, apsolutno najveći problem je **nedostatak vremena** i usklađivanje rada u fondaciji s drugim obavezama i poslovima. Projektno finansiran rad podrazumeva i da se stvari završavaju kroz tačno određeni vremenski period – kao što je i konkurse i konkretne lokalne akcije neophodno obaviti u konkretnom vremenskom trenutku – a to je nemali poduhvat kada izvršioi obaveza imaju i druge (primarne) poslove i kada se sav rad u fondaciji obavlja „u slobodno vreme“. S ovim je usko povezan i drugi detektovan problem,

a to je **održivost rada** fondacija: „Da možemo da platimo još makar dvoje ljudi koji će sad da fandrejzuju i koji će da jure projekte i koji će da (...) rade više sa zajednicom itd., itd.“ Podela poslova se trenutno najviše odvija prema ličnim sposobnostima i sklonostima pojedinaca, i prema njihovom raspoloživom slobodnom vremenu, što se ne pokazuje uvek kao najbolji i održivi model. Izražena je potreba za određenim stalno plaćenim poslovima, kao i za sopstvenim prosto-rijama koje trenutno nemaju sve lokalne fondacije.

Zatim, kao jedan sistemski, širi problem, uočava se fragmentiranost rada organizacija civilnog društva na lokalnom nivou. Njihova nedovoljna povezanost usporava rad i smanjuje efikasnost delovanja lokalnih fondacija:

Jedna od stvari koju vidim kao prepreku jeste ta nekoherentnost organizacija civilnog društva lokalnih, i uopšte malo mogućnosti da organizacije (...) nešto zajedno rade, što mislim da bi bilo značajno za lokalnu zajednicu. Mislim da vi kao jedna organizacija teško možete da pokrijete različite probleme, barem na onom nivou na kom biste želeli, i mislim da (...) bi nam značilo da imamo neki malo jače razvijen civilni sektor, da se međusobno pomažemo i da zajedno radimo da bi (...) prosto mogli da se koriste različiti resursi koji postoje. Primarno mislim na znanja ljudi koji su angažovani... Mi sad pokušavamo nešto da radimo po tom pitanju, da zagovaramo za neki društveni centar, a koji bi koristile organizacije civilnog društva i neki aktivni pojedinci u zajednici, prosto jer 90% organizacija nema svoje prostorije i mislim ne može ni da realizuje gomilu aktivnosti jer nema svoj prostor.

Konačno, kao izazov koji se tiče stanja stvari u samoj lokalnoj zajednici navodi se **rasprostranjeno nepoverenje** – generalni problem koji su naši sagovornici više puta tokom razgovora isticali. Postoji jak konsenzus u percepciji da su građani po inerciji nepoverljivi, „jer su ko zna koliko puta prevareni od ko zna koga“, kao i da je nepoverenje javnosti u rad institucija i organizacija data stvar, primarni kontekst u kojem se sav društveni život odvija.

Ipak, iz razgovora smo mogli da vidimo i da se paralelno razmišlja o tome kako prevazići sve probleme. Na primer, **timski rad i interna komunikacija** se izuzetno vrednuju kao oruđa za prevazilaženje trenutne situacije teške održivosti rada fondacija. Uz to, „kada su krenule da se realizuju te inicijative, to nas je sve podiglo, kad vidite da se nešto dešava u samoj zajednici (...) te akcije zajedničke, okupljanja, masa ljudi koja dolazi da nešto radi, to je baš onako motivišuće prilično“.

Često, dakle, neko preuzme, pa malo povuče, kad neko padne, onda neko drugi povuče...

7

Valjda je negde to i do nas i do naših sposobnosti i do naših motivacija – da pronađemo način (...) da te neke izazove koji postoje prevaziđemo.

Kada je u pitanju problem opšte rasprostranjenog nepoverenja, opet se kao ključno rešenje nameće komunikacija i **živi kontakt sa građanima**. Međutim, kako su se svi sagovornici žalili, pandemijska situacija i smanjene mogućnosti okupljanja ljudi značajno ugrožavaju ovu strategiju, bez koje nema čvršćeg povezivanja sa ljudima i mogućnosti za izgradnju kredibiliteta:

Razgovori, razgovori, susreti, lična obraćanja (...) jer drugačije je kada nešto napišete tamo (...), drugačije je kada se vidite, pa oni vide i čuju vas zaista, šta vi pričate i vide vaš entuzijazam, vašu volju i želju da im zaista pomognete. Mislim da je vrlo bitno okupiti ih i lično razgovarati sa njima.

7.7. Vizije budućeg delovanja

Svim predstavnicima lokalnih fondacija koje su učestvovali u istraživanju izuzetno je važna perspektiva budućeg delovanja. Pokazuju optimizam, nadu, ali i rešenost da prevaziđu mnoge od problema s kojima se suočavaju danas. Upitani da obrazlože viziju svoje fondacije u bliskoj budućnosti, odgovarali su da vide organizaciju s velikim brojem podržanih i realizovanih inicijativa, koja okuplja veliki broj angažovanih donatora, ali i građana koji aktivno učestvuju u donošenju odluka. Želja im je da steknu ugled i kredibilitet, prvenstveno kod građana svojih zajednica, da razgranaju mrežu donatora koja bi okupljala kako manje i srednje preduzetnike, tako i – što je nekim sagovornicima najvažnije – individualne građane, kao redovne mesečne donatore. Takođe, ističu važnost činjenice **da ih prepoznaju i lokalne institucije vlasti**, kao kredibilne partnere, ali i kao „okidač koji će da izazove lokalnu samoupravu da ipak krene u tom smeru“. Ipak, prvenstveno žele da budu **orijentisani ka građanima**, te teže da postanu „prvo mesto kad građani pomisle za rešavanje nekog problema“, „prva institucija, prvi kanal kome će građani da se obrate kada kažu 'aha, ja imam neku ideju za razvoj lokalne zajednice, za razvoj grada, hajde da vidimo kako mi to možemo da uradimo zajedno“.

U svojim vizijama ističu i ulogu medijacije, posredovanja u eventualnim konfliktima koji mogu postojati u lokalnoj zajednici, ali i ulogu institucije od primera za transparentno i kredibilno delovanje u zajednici. Mnogi naglašavaju želju da u skorijoj budućnosti prošire svoje aktivnosti i na okolne opštine, kao i da budu

aktivniji u ruralnim delovima. Uviđajući da se ukupna ekonomska i politička situacija mogu pogoršati u narednom periodu, žele da njihove fondacije igraju ulogu „amortizera“ ovih procesa, da donekle ublaže negativne trendove koji ugrožavaju kvalitet života ljudi u lokalnim zajednicama.

Posebno bi voleli da vide uticaj rada svojih fondacija **na dalji samostalni angažman građana**, da projekti koje oni podržavaju imaju „neku nadovezujuću aktivnost... da onda te neke njihove male neformalne grupe rastu, osnažuju se, da mogu same itd. (...) To što smo mi nekog samo podržali nije dovoljno, jer to zah-teve neku procesnu stvar“. A to podrazumeva i promene u načinu razmišljanja i buđenje građana iz sveprisutne apatije.

Odgovarajući pak na pitanje kako vide svoju zajednicu u budućnosti koju bi oni sami mogli da kroje, odgovarali su da vide sređene javne prostore, uređene fasade, razvijen kulturno-umetnički program, edukativne aktivnosti za mlade, ali i mesto u kojem je „sasvim normalno, a ne (...) neobično kada vidite da je neko sredio park ili kad je neko sredio dvorište ispred zgrade, međublokovsko zelenilo (...) da nam takve stvari budu uobičajene i da ljudi sređuju svoj komšiluk“. Promena koju, pak, najviše žele da vide u svojim zajednicama tiče se onog što ljudi nose u svojim glavama:

Pa promena u smislu da ljudi shvate da mogu da promene nešto, da mogu da naprave promene za sebe, za svoje komšije, za svoje porodice, dakle – da mogu sami da se izbore za nešto, da budu osnaženi, ohrabreni da se bore za sebe, da se suprotstave nečemu što vide da im ne odgovara i da ih vodi u pogrešnom smeru (...) da ne sede i čute, nego da se bore za sebe.

8 Umesto zaključka

Lokalne fondacije u Srbiji još uvek se nalaze u povelju. Uz to im situacija s pandemijom nimalo nije olakšala uobičajene početničke muke. Osim što su i sami aktivisti i volonteri, kao i članovi njihovih porodica, obolevali i morali da brinu o svojim najbližima, uvođenje vanrednog stanja, a potom uvođenje i održavanje epidemioloških mera, znatno su umanjili prilike za živi susret sa građanima, dvosmernu komunikaciju i bolje predstavljanje javnosti. Uz to, treba još jednom naglasiti da su četiri od šest predstavljenih fondacija formirane sasvim neposredno pred izbijanje pandemije kovida 19. Zatim, novčana sredstva su bila slabije dostupna – kako se mahom ulagalo u zdravstveni sektor – dok su kampanje za prikupljanje novca od pojedinačnih građana morale da se odvijaju u otežanim okolnostima čestih zabrana okupljanja većeg broja ljudi u zatvorenim prostorima. S druge strane, iznuđena situacija delovanja u vanrednim okolnostima imala je i izvesne pozitivne efekte: npr. fondacije su morale da osmišljavaju inovativne pristupe prikupljanju sredstava i promociji svog rada – mahom preko interneta. Tako su osmišljene vrlo uspešne, već pomenute, strategije onlajn aukcija, kao načina prikupljanja sredstava. Takođe, u uslovima krize, kako smo u uvodu naveli, raslo je poverenje i upućenost na osobe iz najbližeg okruženja, pa je često upravo lokalna zajednica bila ono mesto na kojem se tražila i iskazivala solidarnosti i spremnost na neposrednu pomoć.

S druge strane, usled nepovoljne socio-ekonomske i političke situacije, primetna je apatija među građanima Srbije. Mada postoje naznake porasta društvenog angažmana u protekloj deceniji, najveći broj građana ostaje neaktivan. Osnivači lokalnih fondacija veruju u **proaktivnu moć građana**, uz uslov da joj se obezbede **okviri, podrška i inicijalni podstrek**, što upravo i vide kao svoju osnovnu misiju. Nepoverenje je značajna prepreka za udruživanje i delovanje, a upravo lokalne fondacije, kako smatraju njihovi predstavnici i predstavnice, rade na **obnavljanju poverenja**, posebno **osnažujući uverenje građana u sopstvene kapacitete i u moć udruženog delovanja**. Iz oblasti njihovih aktivnosti možemo zaključiti da su lokalne fondacije **razvojno orijentisane**, a da kao svoj opšti cilj postavljaju **boljšanje kvaliteta života u zajednici**.

Predstavnici i predstavnice lokalnih fondacija mahom su **volonteri i volonterke**. Oni su snažno motivisani da učine nešto u i za svoju zajednicu, te sopstveno

slobodno vreme posvećuju izgradnji lokanih fondacija. Upečatljiva je njihova **organska povezanost** sa zajednicama u kojima deluju. Oni razumeju lokalne probleme svoje zajednice na najneposredniji mogući način. U tom smislu od posebne je važnosti i način na koji su ranija lična prijateljska i profesionalna poznanstva, dakle sopstveni „socijalni kapital“ i međusobno izgrađeno poverenje, uspeali da unesu u temelje svojih fondacija.

Mada šire građanstvo lokalnih zajednica nije direktno uključeno u donošenje strateških i operativnih odluka fondacija, lokalne fondacije i te kako oslušuju potrebe građana i uključuju ih u definisanje prioriteta delanja, što kroz formalne kanale komunikacije, što neformalno. Predstavnici lokalnih fondacija svojim udruživanjem upravo nastoje da stvore „atmosfera u kojoj se ljudi povezuju“. Oni svoje lokalne fondacije vide kao **mesta komunikacije**, kao aktere sposobne da **posreduju u izgradnji ideje o tome šta je zajedničko dobro**, doprinoseći tako međusobnom povezivanju sugrađana i njihovom oslobađanju od osećaja oslabljene ili nikakve moći delovanja.

Lokalne fondacije nisu bez izazova i prepreka. Apsolutno najveći problem je **nedostatak vremena** i usklađivanje rada u fondaciji s drugim obavezama i poslovima. Neki od većih izazova jeste i **planiranje održivosti svog razvoja**, i s tim povezana specijalizacija aktivnosti, kako bi mogli efikasnije da realizuju svoje planove. Traženje donatora se donekle lakše odvija među privrednim subjektima, ali će poseban izazov biti aktiviranje manjih, građanskih donacija koje bi upravo trebalo da budu srž i bit delovanja lokalnih fondacija. Ohrabrujuće je da lokalne fondacije nisu prinuđene da balansiraju između zahteva donatora i potreba zajednice, već su za sada u potpunosti posvećene potrebama zajednice.

Iskustva predstavnika lokalnih fondacija svedoče o snažnom **transformativnom efektu** koji mobilizacija i udruženi rad na zajedničkom dobru imaju na same građane. Jednom kad se probudi nada i kada se postignu neki rezultati – makar se oni ticali „samo“ jednog preuređenog parka ili prostora za javno okupljanje – otvara se mogućnost za efekat lavine i lančanog pokretanja vere građana u sopstvenu moć da menjaju sredinu u kojoj žive i rade. Poseban, „viši“ cilj ovakvog delovanja može biti i povratak poverenja u institucije, tačnije povratak svesti da lokalne institucije – bilo da je reč o vladinom ili nevladinom sektoru – moraju biti usmerene na građane i odgovorne njima. Samo u takvim uslovima možemo govoriti o funkcionalnim lokalnim zajednicama u kojima ljudi žele da ostanu da žive i da ih unapređuju. No, ne smemo zanemariti ni efekat „prelivanja“ ove

svesti na viši, nacionalni nivo, na kojem bi građani mogli da zauzmu aktivniji i angažovaniji odnos prema institucijama čija bi jedina svrha postojanja morala biti unapređenje kvaliteta života svih građana. U tom smislu treba naglasiti da je jedan od ciljeva opisanog programa Fondacije Trag umrežavanje lokalnih fondacija kako bi one efikasnije delovale na nacionalnom nivou, ali i kako bi udružile svoja znanja i iskustva.

Reference

Bieber, F. 2018. „Patterns of competitive authoritarianism in the Western Balkans“, *East European Politics* 34 (3): 337–354.

Bieber, F. & D. Brentin (prir.). 2018. *Social Movements in the Balkans. Rebellion and Protest from Maribor to Taksim*, London and New York: Routledge.

Böllhoff, A. & Magowan, J. 2021. *State of the Community Foundation Field in Europe 2020*, European Community Foundation Initiative.

Catalyst Balkans 2020. *Srbija daruje 2020*.
<https://izvestaj.srbijadaruje.org/country/Serbia/rs/full>

Castaldo, A. 2020. „Back to Competitive Authoritarianism? Democratic Backsliding in Vučić’s Serbia“, *Europe-Asia Studies* 72 (10): 1617–1638.

Ćeriman, J. & Fiket, I. 2019. „Stealing the space from Civil Society: the case of GONGOs in Serbia“, Workshop: *The Shrinking of Legal Space for Civil Society in the European Union*, European Research Council and University of Exeter, September 12–13.

CISCO Country Report 2019. <https://nkd.rs/wp-content/uploads/2020/10/SI-CSO-Country-Report-2019-SERBIA.pdf>

Daly, S. 2008. „Institutional Innovation in Philanthropy: Community Foundations in the UK“, *Voluntas* 19: 219–241.

Dzombic, J. 2014. „Rightwing extremism in Serbia“, *Race & Class* 55 (4):106–110.

Fagan, A. & Ostojic, M. 2008. „The UE and Civil society in Serbia: Governance rather than Politics“, *Balkanologie* 11 (1–2).

Fagan, Adam & Indraneel Sircar. 2017. „Activist Citizenship in Southeast Europe“, *Europe-Asia Studies* 69 (9): 1337–1345.

Fiket, I., Pavlović, Z. & Pudar Draško, G. 2017. *Mapiranje političkih orijentacija građana Srbije*, Friedrich Ebert Stiftung.

Graddy, E. A. & Morgan, D. L. 2006. „Community Foundations, Organizational Strategy, and Public Policy“, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 35 (4): 605–30.

Grønbjerg, K. A. 2006. „Foundation Legitimacy at the Community Level in the United States“, u K. Prewitt, M. Dogan, S. Heydemann, S. Toepler (prir.). *The Legitimacy of Philanthropic Foundations*, Russell Sage Foundation: 150–74.

Harrow J, Jung T. & Phillips S. 2016. „Community foundations: Agility in the duality of foundation and community“ u Jung, T., Phillips, S. and Harrow, J. (prir.) *The Routledge Companion to Philanthropy*, Routledge Companions in Business, Management and Marketing, Taylor and Francis.

IPSOS Strategic Marketing & Velat D. 2019. *Sektor građanskog društva u Srbiji u 2019. godini: Ocena stanja u organizacijama građanskog društva u Srbiji*, Predstavništvo HELVETAS Swiss Intercooperation SRB, Beograd.

Kolin, M. 2009. „The role of the third sector in changing the welfare system: A Case Study of Serbia“, *Teorija in Praksa* 46 (3): 255–270.

Kolin, M. 2005. *Neprofitne organizacije – novi socijalni partneri*. Beograd: Argument.

Lemstra, M. 2020. *The Destructive Effects of State Capture in the Western Balkans: EU Enlargement Undermined*. Clingendael Institute: https://www.jstor.org/stable/resrep26429?seq=1#metadata_info_tab_contents.

Milivojević, Z. 2006. *Civil Society in Serbia. Suppressed during the 1990s – gaining legitimacy and recognition after 2000*. Civicus Civil Society Index Report for Serbia, Research & Analytical Center ARGUMENT in collaboration with The Center for the Development of the Non-profit Sector (CDNPS), Belgrade.

Musick, M. & Wilson, J. 2008. *Volunteers: a social profile*, Indiana University Press, Bloomington.

Popović, D., Stojanović, M., Selaković, B. (2018). „Associations of Citizens: Shrinking Civic Space Serbia 2014–2018“. Civic Initiatives. <https://www.gradjanske.org/wp-content/uploads/2019/03/SHRINKING-SPACE-5.2.2018-REPORT-BY-CIVIC-INITIATIVES.docx-.pdf>. Beograd: Građanske inicijative.

Pudar Draško, G., Fiket, I. & Vasiljević, J. 2020. „Big dreams and small steps: comparative perspectives on the social movement struggle for democracy in Serbia and North Macedonia“, *Southeast European and Black Sea Studies* 20 (1): 199–219.

Radovanović, B. 2021. *O čemu govorimo kada govorimo o filantropiji*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.

Radovanović, B. 2021a. „Civil Society Sector and Philanthropy in Serbia: Informality, Institutionalization and Changing Environment“ u P. Wiepking & F. Handy (prir.) *Philanthropy in a Different Perspective: Voices from Ethiopia, Nigeria and Serbia*, IU Lilly Family School of Philanthropy, Indianapolis, IN.

SIGN Network. 2019. *Uporedna analiza javnog mnjenja o dobročinstvu na Zapadnom Balkanu*. <https://tragfondacija.org/wp-content/uploads/2021/04/SIGN-Up-Regional-Comparative-Analysis-SRB.pdf>

Sitrin M. & Sembrar C. (prir.). 2020. *Pandemic Solidarity: Mutual Aid during Covid-19 Crisis*, Pluto Press, London.

Spasic, I. 2003. „Civil Society in Serbia after Milošević: Between Authoritarianism and Wishful Thinking“, *Polish Sociological Review* 4 (144): 445–461.

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (2020). *Posledice kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku: Uzroci, ishodi i preporuke*. http://socijalnouljuducivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/12/Posledice_Kovid-19_na_položaj_osetljivih_grupa_i_grupa_u_riziku.pdf

Thompson, V. 2012. „African American Philanthropy: Community Foundations’ Giving to Minority-Led Nonprofit Organizations“, *SPNHA Review* 8 (1): 43–56.

Fondacija Trag 2021. *Procena kapaciteta organizacija u početnoj fazi*. <https://rc.gradjanske.org/wp-content/uploads/2021/05/Procena-kapaciteta-OCD-u-po%C4%8Detnoj-fazi-razvoja-u-Srbiji.pdf>

Fondacija Trag 2020. *Istraživanje javnog mnjenja o filantropiji*. file:///C:/Users/ra-dov/Downloads/IJMF_spread_0.pdf

Vasiljević, J. 2018. „Contentious politics in the European (post-socialist) (semi-) periphery: Mapping rebellion and social protests in Southeast and Eastern Europe“, *Filozofija i Društvo* 29 (4): 615–626.

Vasiljević, J. 2019. „Social Engagement and Personal Activism: Some Research Reflections and Fieldnotes from Conversations with Activists in Two Belgrade Protest Initiatives“, u M. Ivković and S. Prodanović (prir.), *Engaging (for) Social Change. Towards New Forms of Collective Action*, Belgrade: IFDT: 304–317.

Vasiljević, J. 2021. „Solidarity reasoning and citizenship agendas: from socialist Yugoslavia to neoliberal Serbia“, *East European Politics & Societies and Cultures* 35 (2): 271–292.

Vuković, D. 2010. „Izazovi oblikovanja socijalnog režima u Srbiji“, u M. Babović (prir.). *Izazovi nove socijalne politike: Socijalna uključenost u EU i Srbiji*. Beograd: SeConS–Grupa za razvojnu inicijativu.

Žarković Rakić, J., Aleksić Mirić A., Lebedinski, L. & Vladislavljević, M. (2017). “Welfare State and Social Enterprise in Transition: Evidence from Serbia”, *Voluntas*, 28 (6), 2423–2448.

